

Végel László

Parafrázisok

Naplójegyzetek Márairól

Budapesten gyermekzsivaj ver fel az álmomból. Elcsodálkozom, hogy az utcára nyíló ablak előtt magyarul lármáznak. Önmagamat téveszteném meg, ha érzelgősen oldanám fel az életemet meghatározó tartós paradoxont, a kettős idegenség szorítását. A gyermekzsivaj igenis bosszant, az anyanyelvi hangzavar arra figyelmeztet, idegen országban ébredezem. Csak a kíméletlenül következetes gondolkodás tárja fel a skizofréniát, amelyet a nemzet hivatásos prófétái nem tudnak csillapítani, mert ők saját dicsőségükre szaggatják fel sebeimet, melyet szüntelenül takargatni szeretnék. Anyanyelvem gyermekzsivajához családi vagy szűk baráti körben szokott a fülem, nem az utcákon, illetve a tereken ismertem meg. Időközben felnőttek a gyermekeim, gondterhelten figyelem, mikor kezdik érezni ők is azt a betegséget, amiben szenvedek. Elkerülhető-e mindez? S milyen áron? Egész életemben arra törekedtem, hogy tudatosítsam magamban a kétértelmű állapotot, toporgok a „létnek ebben az egész csodálatos kétességében és sokértelműségében” (Nietzsche), mint egy kicsinyke körben, és úgy viselkedem, mintha minden rendben lenne. Mondjam-e, hogy milyen izgalmas dolog körbe-körbe járnai vagy oda-vissza kötéláncosként egyensúlyozni. Csak időnként bicsaklik meg a lábam, mint most, amikor anyanyelvem mindennapjaival találkozom, az életem ama részleteiben, ahol eddig erre nem volt alkalmam. Kenőmájast vásárolok meg császárszalonnát. Így kérem a hentestől is, nem csak otthon, lakásom konyhájában használom ezeket a szavakat. A Patyolatban számlázzák a mosásra hozott holmit: két darab lepedő, négy darab terítő, egy konyhatörő, négy darab törülköző. A csekken olvasom: párna- és paplanhuzat. Nem a szavak lepnek meg, hanem az, hogy leírva látom őket. Az újságokat lapozom, irodapark épül a Budaörsi úton, jó lenne egy délután oda is kiballagni. A telefon csak magyarul szólal meg, a meglepetéstől zavarba jövök, kivárok, tétovázom néhány másodpercet, otthon éppen ennyi idő áll rendelkezésemre, hogy eldöntsem, a „halló” után melyik nyelven mutakozom be. Suta habozásom megtéveszti a telefonálót, bizonyára azt hiszi, téves számot hívott. Önkéntelenül ráérezett az igazságra. Kosztolányi, Márai mondatait ismerem, de nem ismerem a kalauzét, a hentesét, a trafikosét. Amikor őket hallgatom, szavaik vagy mondataik között nagy ürességet tapasztalok. Talán először ezt kellene lassan, fokozatosan megérteni, és nem az üresen kongó, érzéketlen politikai szólamokat elemezni, melyeket mostanában rendszeresen hallok, amikor a magyarságról van szó. (1992)

„Honvagy, mi az?“, kérdezte Márai. Nem csodálkozom, hogy éppen Madridban ragadta magával a rezignáció. Egyszer életemben napokig sétálgattam azokon a madridi utcákon. Ha lenne hazám, amelytől menekülnék, akkor Spanyolországban emelném búcsúra a kezem, ott, ahol az ismerős eget összevarrták egy másikkal, amelyről csak álmodom. A spanyol éghatár választóvonal, onnan nincs tovább. Ha átlépjük, akkor újjászületünk vagy meghalunk. Csak a kettő határán szabad a honvágyra gondolni. Honvagy, sóhajtott fel Márai, viszont nem egy valóságos „hazára“ gondolt, hanem egy életérzésre, az egyedüli végső dologra, amely méltó maradt a reflexióra. Az életérzés hívja életre az ész ama képességét, amellyel összekapcsolhatók az egymástól legtávolabbra eső pontok, ezzel talál magának valamilyen menhelyet a gondolat. Egy ilyen odú iránt érzek honvágyat. Legyen az ember matematikus, kétkedő és hívő keresztény, írta Pascal, tanúsítván, hogy csak annak a hitnek van értéke, amely az okos kétkedés édes borzadályában botorkál. Olyan hazát keresek, amelynek a létezésében naponta képes vagyok kételkedni. Hiányát jobban szeretni, mint magát a hazát, ez nem jelenthet mást, minthogy kapcsolatba kerültünk azzal, ami ellen lázadunk. (1992)

(*Márai példája*) Márai Sándor tudta, miért kell távoznia, ezért tétovázott oly sokat. „Így döntöttem: amíg valamilyen életlehetőségem van itthon, nem megyek el, itthon maradok, megeszem az utolsó nadrágom és letöröm a plombát a fogamból, de nem megyek el“, írta naplójába. Amikor írói életlehetősége megszűnt, akkor vette a vándorbotot: európai hontalan lett. Hazájában többé ki sem ejtették a nevét. Nem járt haza víkendekre, a magyar állami rádiók és tévék nem sugározták műveit. (2000)

(*Nemzeti parasztok*) Márai tökéletesen tisztában volt a hamis ellentétekkel. „Szeretném még egyszer látni szülőhazámat, szeretett és szép kis Magyarországot – ez nem valószínű, mert elmúlt az időm, de ha úgy fordulna, hogy ezek a nemzeti parasztok még egyszer szóhoz jutnak az országban, ez a magyarság nagy tragédiája lenne. A kommunisták csak végrehajtották azt, amit a szűrös gatyás jobboldaliak tervelnek“, írta élete végén. Megállapítása tökéletesen érvényes minden országra, ahol a kommunizmus gyökeret eresztett. A rendszert ugyan a jaltai világregend kényszerítette az államokra, de ne feledkezzünk meg arról sem, hogy termékeny volt a talaj. Nagyon mélyreható populista hagyomány végeredményéről van szó, a végkifejlet neve pedig a totalitarizmus. Nem csoda, hogy a Balkánon még mindig erőteljes a jaltai világregend utáni nosztalgia. (2000)

(*Peremvidékiek*) Budapest utcái 1919 és 1945 után. Kosztolányi az *Édes Annában* és Márai a *Szabadulásban* jegyzi. Semmi meghittség. Két peremvidéki mementója. (2000)

(*A gyarlóságról*) „A magyar irodalom nagy volt. Néha úgy tetszik, nagyobb volt, mint a nemzet“, írta Márai Sándor. Felszisszenek. Lehetséges-e, hogy a vajdasági magyar irodalom is nagyobb volt, mint közössége? Annak ellenére, hogy nagyon gyarlók voltunk, hiszen még ezzel a lehetőséggel sem voltunk tisztában. (2000)

(*Zsidók és kisebbségek*) Kundera nyomán 1991-ben azon töprengtem, hogy Közép-Európában a nemzeti kisebbségekre hárult az a szerep, amit egyszer a zsidók vállaltak. A szenvedés és a megpróbáltatások végtelen sora alkalmassá teszi őket erre, de azóta sem vagyok biztos abban, hogy a kisebbségi kultúrák felkészültek-e erre a feladatra. Bizonyára sokféle magyarázat van arra, hogy a maradiság miért éppen a nemzeti kultúrák peremvidékén ereszt ilyen szívósan gyökeret. Legfőképpen védekezési ösztöntől vezérelve, tudom, persze. Ám kérdés, hogy ebben a néha esztelen gyorsasággal változó korban ez a leghatásosabb védekezés? Móricz Zsigmond, a *Kivilágos kivirradtig* című regénye egyik szereplőjének volt bátorsága feltenni azt a kérdést, amelyet a mai világban előbb vagy utóbb fel kell tennie minden peremközösségnek. „Az ezeréves múlt ezeréves bilincs, minden lépésünknel csörömpöl. A zsidók kétezer éves számkivetettsége szárnyakat adott nekik, a mi ezeréves röghöz kötöttségünk megfosztott fejlődési érzékünk-től. Szóval, buták vagyunk, mint a karámban a jószág, ők okosak, mint a szabad róka az erdőben.” A sírva vigadó társaság persze nem akart erre válaszolni. A móriczi kérdés nyomán azonban töprengjünk el azon, hogy mi, kisebbségiek mennyit tanulhatnánk a zsidóktól. Ők akkor is ragaszkodnak a kultúrájukhoz, amikor kilépnek a nyelvükből. Mi pedig már akkor kilépünk a kultúrából, amikor még valahogy tengődünk a nyelvünkben, s nem vesszük tudomásul, hogy a nyelv kultúra nélkül, támasz nélkül marad, minek következtében észrevétlenül elsorvad. Megszívlelendő tehát Márai feljegyzése: „A felvidéki és az erdélyi szász és zsidó középosztály tartotta elevenen az elszakított területeken, Csehszlovákiában és Romániában, a magyar műveltség öntudatát.” Alighanem ezek a nyomok a Vajdaságban is kimutathatók. Ezt a hagyományt nem kellene szégyellnünk! (2000)

(*Európai útirány*) „A szellemi emberek kötelessége lesz, hogy a kollektív felelősség igazságát kimondják, s mindezt erkölcsi, tárgyi bizonyítékkal igazolják. Egyetlen hatalmi csoport sem tagadhatja meg a felelősség elvét, egyetlen nép sem”, írta Márai Sándor 1942-ben a háború kellős közepén. Mindenhol és minden körülmények között csakis egy ilyen mondat mutat Európa felé. Szerbiában is. (2000)

(*Szülőföld*) Mi foglalkoztatta Márait, amikor 1941-ben hazament Kassára? Azért utazott haza, mert otthontalannak érezte magát a világban. De amikor megérkezett, akkor az emberiség ügye kötötte le a figyelmét. Ilyen ellentmondásosan élte át a hazatérést és a szülőföldet. Ha egyszer arra kényszerülök, hogy eltávozzak innen, akkor okvetlenül magammal viszem a Kassai őrjáratot, hogy ne veszítsem el végre a szülőföldbe vetett bizalmamat. (2000)

(*A piperkőcökről*) Ezekben a napokban semmi szín alatt sem lehet megfeledezni Márai Sándor éles elméjű megjegyzéséről: „Kétféle kollaboráns: az egyik kiszolgálja a kommunistákat, a másik kiszolgáltatja magát a kommunistákkal... A második az emberileg silányabb, alantasabb és veszedelmesebb.” Hogy ez mennyire elevenbe vág, azt a hivatalos kommunizmus bukása után figyelhettem meg behatóan. Akik kiszolgáltatták magukat a kommunistákkal, azok

kényeskedve sétafikáltak a közélet fórumain, és úgy viselkedtek, mint a veterán piperkőcök. Nekik semmi közük nem volt a rendszerhez, csak csücsültek a jól jövedelmező állásokban, építették a villákat, igen, felmarkolták a díjakat és a kitüntetések, tetszelegtek pozíciójukon – kezét csokolom. Főnökök voltak, főigazgatók és igazgatók, főmérnökök, főorvosok, főutászok, főtanácsadók, főkolomposok, fő népvédelmi megbízottak, főszerkesztők, hogy ne soroljam tovább. Miután októberben megbukott a rusztikus nacionalizmus, akik kiszolgáltatták magukat a nacionalistákkal, újra csak azt ismételtetik, hogy semmi közük nem volt a rendszerhez, csak főnökök voltak, főigazgatók és igazgatók, főmérnökök, főorvosok, főutászok, főtanácsadók, főkolomposok, fő népvédelmi megbízottak, főszerkesztők, egyszóval patrioták. Így bizony, uraim. Bársonyosabbá vált a nacionalizmus. (2000)

(Bugaci avantgárd) Ha valaki a kitűnő Esterházyt majmolja például, akkor Bácskában csakis a bugaci avantgárdra emlékeztet, amely semmivel sem különb a rezgő hangú bácskai provincializmusunknál, csak hogy Márai felosztásánál maradjunk. (2001)

(Megbocsátás) Márai írta Kosztolányiról: „Mindent tudott, mindent látott, mindent megértett. Éppen ezért semmit sem bocsátott meg. Csak a rossz költők, az ál-írók bocsátanak meg szüntelen a világnak.” Egykor át sem gondoltam, hogy ez milyen átkozottul nehéz feladat, olyan korban, amikor mindenki sunyin megbocsát magának. (2001)

(A kassaiakról) „Más szóval, Márai Sándor úgy volt kassai, úgy lehetett igazán kassai, hogy előbb volt európai, még akkor is, ha mindenkinél jobban tudta, Európa elárulta az eszmét.” Mekkora dráma rejtezik Bányai János egyetlen mondatában! „Kassaiként” a legnehezebb vállalni az európaiságot, hiszen éppen ezzel a teherrel minden oldalról értetlenséggel találkozunk. Minden szó felsebez, minden emlék iszonyúan nyomaszt, mindenki kiközösíthet. Amennyiben emellett azzal is tisztában vagyunk, hogy Európa, sajnos, számtalanszor lett hűtlen önmagához, akkor nemcsak tapasztalataink lesznek kétértelműek, hanem belső ellentmondásaink is drámai méreteket öltenek.

(Emlékezés a valóságra) Márai Sándor kitűnő regényében, az *Eszter hagyatékában* fontos mondatra bukkanok: „Apa nem emlékszik a valóságra. Költő.” Így jellemzi Lajost, azt a szereplőt, aki a hazugságot mint életformát választja. Veszélyes hazudozó, aki életet tesz tönkre maga mellett: nincs könnyörtelenebb ártatlanság az övénél. Költő, tépelődöm magamban. Milyen ironikusan hangzik, akkor is, ha többé nincs könnyörtelen költészet. Csak a szavakkal való játék maradt, amely már hazugságot sem képviselhet. (2001)

(Minden ismerős, minden idegen) Néha úgy érzem magam Újvidéken, mint Márai Kassán. Amikor hosszú idő után hazalátogatott, minden ismerős volt számára, és ugyanakkor minden idegen. (2001)

(*Szűrös, gatyás jobboldaliak*) Kilencvenéves lenne Bibó István. Életművében a változás közös nevezőjét ismerte fel a demokratikus magyar ellenzék, sajnos, azóta ez a közös alap összeomlott. Kende Péter felfedte ennek eredetét: Bibó kritikusan tekintett az 1945 előtti évekre, ahogyan elítélte a Rákosi- és a Kádár-rendszert is. A mai jobboldalt viszont az jellemzi leginkább, hogy Teleki Pált és Tisza Istvánt tekinti példaképének és még véletlenül sem Bibó Istvánt. Márai még 1984-ben előrelátóan fogalmazott: „A kommunisták csak végrehajtják azt – írta a naplójában –, amit a szűrös gatyás jobboldaliak terveznek.” És látványosan megjegyezte: a kommunizmus tragédia, de az igazi ellenfél mindig a nemzeti jelmezbe öltöztetett, képmutató, kapzsi jobboldali. Színlelésből ma sincs hiány. Na de, kapzsiságból sem, mint látjuk. A szűrös gatyás jobboldaliságból is akad bőven. Márai bírálata ma is elevenbe vág. Még időben tisztázta, hogy miért nem lehet Bibó időszerű. Ezért akár testamentumként is értelmezhetjük Mészöly Miklós intelmét Bibó életművéről: „Politikai gondolkodótól ritkán kaptunk ilyen örökséget; utoljára Széchenyitől.”

(*A sündisznóállásról*) „Elefántcsonttorony nincs többé. De talán van sündisznóállás.” Fried István úgy ragadta meg ezt a Márai-mondatot, mint a bennünk remegő idegszálat. Megtörtén idézzük fel az „aranykort”, amikor az elefántcsonttoronyoknak méltósága volt. Mára nevetségessé vált. A sündisznóállás a tragikusan komoly, időszerű magatartás. (2001)

(*Egy versről*) Márai *Halotti beszédjét* a század nagy magyar versei közé sorolnám. Úgy érzem, a családtörténetemről szól, csakhogy ez a történet csupán egy kis világban, az utcámban játszódott le. Az idő sanyarú volt, és az istenek elfásultak. „Az nem lehet, hogy annyi szív...” Maradj nyugodt. Lehet. / Nagyhatalmak cserélnek majd hosszú üzenetet. / Te hallgass és figyelj. (2001)

(*Az újvidéki polgár*) Drámavázlatot írogatok. „Újvidéki polgár, avagy play Márai.” Számomra nagy kihívást jelent, hogy Márai talán egyetlen művében sem hisz az igazságban, a jogrendben annyira, mint a *Kassai polgárok* című drámájában. A jog érvényre jut, még akkor is, ha a személyes igazság megsérül. János mester ugyanazzal a vésővel öli meg a zsarnokot, amellyel halhatatlan művét faragja. Csak arra szeretnék válaszolni, hogy mi történt az igazsággal. És az újvidéki magyar polgárral? Mikor halt meg? 1918-ban? 1945-ben? Vagy sohasem létezett? És a véső? A művész szerszáma? A szavakról kérdezni sem merek. (2001)

(*Az öregségről*) „Így kezdődik az öregség. Magánnyal és hallgatással” állapítja meg Márai hőse. Szórol szóra így van. Amit ezután tesz, az olyanak tűnik, mint-ha magával beszélgetne. (2001)

(*A vereség betegsége*) Első regényemben, az *Egy makró emlékirataiban* valójában a fiatal nemzedék az idősebb nemzedék értékrendjében, eszményeiben felerősödő gyanakvását ábrázoltam. Azok hazugok voltak és képmutatók. Kudarccal végződött a zendülés, a kudarc oka: a történet a győzelem után játszódott le,

a győzteseket pedig általában nem lehet jobb belátásra bírni. Jugoszlávia keleti mintacsarország volt, a bírálóknak valójában nem volt nemzetközi hitele. Itthon még annál is kevesebb. Neobarokk társadalom voltunk a Balkánon, hogy Szekfű megfogalmazásával éljek; egészen pontosan szocialista neobarokk. A társadalomba betört a válság, mindinkább bebizonyosodott az uralkodó eszmék életképtelensége, immáron azok sem hittek bennük, akik képviselték. A nemzedéki gyanakvás és zendülés legtöbbször a válság előszele, csak-hogy nem akarjuk tudomásul venni, hogy elkerülhetetlenül bekövetkezik. A társadalom felelőtlenül átmította önmagát, a kivételt csak az elszigetelt értelmiségcsoportok képezték. A nép azonban nem akart hallgatni a kritikus-gondolkodó értelmiségiekre. Vérbeli patrióták kellettek, ami önmagában is elegendő annak a bizonyítására, hogy a nép nagyon gyakran tévedésbe esik. Háborúk idején az önáltatás nem sokat ér, ezen a ponton az élet lemeztelenedik. Hittelüket veszítik a kis hazugságok, amelyek aládúcolják a nagy hazugságot. A háborúban az író nem sokat hátrálhat: nincs hova. Tudta ezt Márai! *A Garrenek műve* című regényciklus első részében, a *Zendülő*kben, a háborús nemzedék a lázadás útjára tér. Az egyik szereplő kimondja: „Mi nem hittünk az ő törvényeiknek, ezért volt minden. Ezért volt a játék, a hazugság és a Furcsa.” Terjedt a szubverzív életérzés, ám az apák visszajöttek a frontról, majd berendezkedtek a romok között. De mi történik akkor, amikor a fiatalok letelepednek az omladék között? Ezen tépelődöm, miközben figyelem, mi történik a szerbiai ifjúsággal. Sokáig azt hittem, az ifjúság majd ellenszegül, végre sikeres zendülés tanúja leszek. Ám úgy látszik, a letűnt évtizedek uralkodó eszméi mély nyomot hagytak a lelkekben, tehát hónapról hónapra lankad az októberi lendület. Miközben az egyik hazugságból kitértorogtak, belezuhantak a másikba. Sokan ezt az állapotot jobboldali nacionalizmusnak nevezik, ám attól tartok, sokkal többről van szó. Ez még nem fasizmus, csak afféle Kis Fasiszta Pornográfia. A győzelem nyavalyája után beköszöntött a vereség betegsége, amelynek egyik tünete az, amikor az ember hajlandó elfogadni olyan butaságokat (is), amelyeket a legravaszabb diktatúra sem tudott belésulykolni. (2002)

(*Polgári kultúra*) A szocializmus szót immár alig szabad kiejteni. Az új elit a kapitalizmustól várja a megváltást. Kis, vidéki politikusok úgy urazzák egymást, mintha frakkban születtek volna. Az uramozás ezeken a kisvárosi pártösszeröffenéseken, ahol mindenki porba pisilős kortól személyesen ismeri egymást, groteszkül és kissé komikusan hangzik. Inkább úrhatnás, legkevésbé a polgári kultúra jele. A polgári egzisztencia elsősorban másféle kultúrát jelent, mélyebb és emberibb óvatosságot fogalmaz meg. „Minden kapitalizmus, amely nem köt idejében ésszerű kompromisszumot a nyugati értelmezésű szocializmussal, menthetetlenül a vörös, barna, vagy zöld fasizmus egyik válfajába süllyed”, jegyezte le Márai az ötvenes évek elején, miután Nyugatra emigrált. Más alkalommal a következőt jegyzi: „Éppen ezért, minden maradék erőmmel a szocializmus, a nyugati szocializmus megvalósításán akarok dolgozni, ennek az eszmékörnek céljait akarom szolgálni, külföldön is, otthon is.” (2002)

(*Márai és a lesipuskások*) „Mit tehetek én a magyarságért?“, kérdezte Márai. „Lesipuskás politikusok közé beállni hazug és otromba vállalkozás lenne“, válaszolta. (2002)

(*Tanácsstalanul*) Egyik-másik irodalmi esten a fiatalok rendre feszegetik a „menni vagy maradni“ dilemmáját. A hangjukból sérelmet hallok ki. Azok kérnek szót, akik megszenvedték a szerbiai óloméveket, miközben fogalmuk sem volt, mit hoz a holnap. Megpróbálom megmagyarázni, hogy minden ember elidegeníthetetlen joga ott élni, ahol kíván, ahol nagyobbak az esélyei, ahol kedvezőbbek az életfeltételei. A leszegett fejek láttán félszegen elhallgatok. Nem segítenek a racionális érvek, melyek segítségével is lehetetlen feltárni, mi történt velünk. Ki fogja megnevezni, leírni és orvosolni a belső meghasonlásokat, a traumákat? Otthon újra meg újra elolvasom Márai egyik mondatát, azt, amit Angliában jegyzett le a II. világháború kitörése előtt: „Ilyenkor »illik« otthon lenni; csak otthon lehet élni, s most már tudom, hogy csak otthon illik meghalni.” Egy alkalommal idéztem is. Hozzátettem még: aztán ő is elment. Az egyik fiatalember felállt, és azt mondta: Csak ne felejsük el, hogy Márai akkor távozott, amikor a diktatúra kezdődött. Ha valaki egyszer a pályára lép, akkor fussa le a kört, ne hagyja cserben a küzdőket. Ekkor én hajtottam le a fejem, és magamban nagyon irigyeltem ezt a fiatalembert. Ki merészelte mondani, hogy nincsenek nagy hűségeskük, egyedül a játékszabályokat kell tisztelni. (2002)

(*Illúziómról*) Füzi László kéziratos tanulmányát olvasom, amelyben megpendíti, hogy Márai polgára is csak illúzió volt. Levelemben szóvá teszem, hogy nekem még ilyesféle illúzióm sem lehetett, hiszen ezen a bácskai humuszon mindig mindent újra kellett kezdeni, tehát sajnálattal veszem tudomásul, hogy még egy illúzióval szegényebb lettem. Éppen most, amikor mindenki polgár és úr akar lenni egyszerre. Hát legyen. Én kirtartok Márai mellett. (2002)

(*A gyanús lármáról*) A kassai polgár kassai polgár marad, bárhova is veti sorsa. Márai írja, hogy otthon, vagyis Budapesten idegen marad. „Két világ között élek, egyik sem fogad el teljesen, egyikhez sincs feltétlen utam. Mit tehetek? Bele kell nyugodni.” A dunántúli dombok s a Duna-parti füzek láttán azonban megremeg a tolla. Igen, mindehhez köze van, vallja be, hogy még könyörtelenebb ítéletet mondjon a divatokról és a hivalkodókról. „Semmit nem utálok úgy, mint az érzélgős honfibút, semmit nem vetek meg úgy, mint azt a bőfögő hazafiasságot, amely kisajátítja és patentírozza egy földi tájhoz való, gyanús hangossággal vallott érzelmeit; az ilyen kötöttség szemérmes, igen, ez a legszemérmesebb érzés valamennyi között. Jobb is, ha elhallgatunk.” Néha megremeg a kezünk, nem azért, mert álmodoztunk, hanem mert tudjuk, hogy csendben felébredtünk, és sokáig ébren akarunk maradni. (2002)

(*Kultúra és politika*) Márai: „Közös sorsom van kilencmillió emberrel?... Ez nem biztos. Csak közös nyelvet beszélünk. Ebben a nyelvben van közös sorsunk,

semmi másban.” Tízmillió? Tizenöt millió? A kultúra minderről többet tud, mint a számokkal vagdalózó politikusok. (2002)

(*A polgárról*) Teljes a zűrzavar. Egyesek szerint a polgár szülőhelye a tömeggyűlés, legjellemzőbb tulajdonsága pedig a politikai vezér iránti lelkesedés. Márai testamentumértékű mondatával vigasztalódom: „Magyarországon ma sem tudják sokan, hogy a »polgár« hivatás volt, a középosztály csak érdekszövetkezet.” (2002)

(*A tengerről*) Útban a tenger felé. „A tenger egyszerre volt anyaméh és budi, sírgödör és egy vad, édes indulat daljátékának színpada.” Márai gyönyörű sorai a tengerről a San Gennaro vérében. Csak az írhatott így, aki Itáliában nem hazára talált, hanem valami többre. A tenger a hontalanok titkos többlete volt mindig, és talán ezért futottam feléje oly mohón, döbbenek rá, miközben landolás előtt Tivat felett köröz a gép. Újra látom az Adriát. A San Gennaro hőse Európáért halt meg, mert hazátlan volt. Lehet, hogy Európát ez nem érdekelte különösképpen, viszont a tenger megértette. (2002)

(*Idegenek*) Az idegen nő, avagy – miként nálunk szokás mondani – a vegyes házasság drámáját még valahol 1985-ben próbáltam ábrázolni a *Médeia tükrében*. A Médeiát alakító színésznő dicsősége csúcán férjhez ment a partizántábornokhoz, s bár a férfi ismételtette, hogy nem érdekli, kinek mi a vallása, nemzete, a drámai pillanatban, a haza érdekében cserbenhagyta az asszonyt. A nő idegen maradt. Mint ahogy idegen maradt az *Áttüntetések* főhőse is, a szerb lány iránti szerelmében. Nem lehet! Ez az érzés kerekedik felül Márai Sándor keveset emlegetett regényében is, az *Idegen emberekben*. A francia nő a magyar férfi szemébe vágja: „Olyan undor fogott el; tudd meg, olyan irtózat, csak a gondolatra is, hogy gyerekem lehet, nekem gyerekem egy idegentől...” A férfi fájdalmas honvágyat érzett valamilyen haza után, amelyet lehetetlen volt meghatározni. (2002)

(*Széchenyi, Kossuth és Horthy*) Hosszú hallgatás után Orbán Viktor interjút adott a *Magyar Nemzet*nek. Egy dologban Orbán különbözik a Fidesz-elitől. Van formátuma. Van bátorsága kimondani, hogy nem hétköznapi, politikai különbségekről van szó. Legalább annyi messianizmus van benne, mint a régi kommunista forradalmároknak. Tényleg olyan, mint egy Che Guevara, aki beleszédült a polgári szalon füles foteljébe. Egyszerre groteszk és komor. „Ha eljön az idő, és szükség van rá, előkerülnek azok az emberek – mondja –, akik a közösség életét meghatározó döntéseket hoznak a parlamentben és a kormányzatban is. Lehet így is nézni a magyar történelmet. Amikor higgadt építkezésre volt szükség, akkor előállt Széchenyi. Amikor úgy tűnt, hogy forradalmi lehetőséget kell megragadni, akkor jött Kossuth. Amikor úgy látszott, hogy bölcsesség kell és megegyezési hajlandóság, akkor előkerült Deák (...) És amikor arról volt szó, hogy eljött a gazdasági megerősödés időszaka, akkor megérkeztek a Tiszák. Amikor Magyarországot megcsonkították, és szükség volt egy olyan személyre, aki az élni akarást fejezi ki, előlépett Horthy Miklós. És amikor arra volt szükség, hogy ne csak vezetője

legyen az országnak, hanem legyen valaki, aki a megcsonkított Magyarországot életképes állammá szervezi, akkor jött Bethlen. Amikor pedig már nem bírtuk a kommunista rémuralmat, akkor még az is megadatott, hogy egy korábbi életével szakító közéleti ember, Nagy Imre lépett elő, s az ország élére állt.” Lehet, hogy Ady másként vélekedett volna, gondolok például Tiszára. Továbbá Illyés Gyula is, Bibó is, Márai is, gondolok például Horthyra, de mindenki olyan történelmi példákat választ, amilyenek a jövőről szóló elképzelései. (2002)

(Levegőt!) Márai hontalansága. A válságos időben, 1947 táján tudatosodik benne Budapesten, hogy sohasem érezte otthon magát. „Valamit kerestem, valami örökké hiányzott... Mi? Az, hogy a magam világában, a saját levegőm érezzem.” Megfigyelhető, hogy Németh László is valamiféle mély hontalanságot érzett, amikor a válságos idők zúdultak rá. (2002)

(Karl Marx utca) Hogyan visszatérni a közösséghez? Egyetértek Márai azon megállapításával, amikor állítja, hogy a közösség olyan, mint a tenger, csak becsületesen kell haladni az úton, és az ember egyszer csak eléri a tengert. A Petőfiről szóló könyvének írása közben ultrabalosnak nevezhető Illyés – ebben igaza van Tamás Gáspár Miklósnak – közelebb volt a közösséghez, mint az Aczél Györggyel zajló vacsorák idején. Sokszor éppen azok kerülnek legtávolabb a néptől, akik azt hiszik, hogy megtalálták, minek örömeire leheverednek az elképzelt falusi kemence mellé, ám a vadkapitalizmus előestéjén sunyin elhallgatják, hogy mi vár a népre. Ez az út minden bizonnyal nem vezet a tenger felé. Mindez motoszkált a fejemben, miközben Berlinben a Rosa Luxemburg vagy Karl Marx utcán andalgok. Mert ez is a német és az európai kultúrához tartozik. Ahol azonban pár évtizeddel ezelőtt a főfelügyelők Nietzscht dobálták ki, ott ma az új főfelügyelők Marxt ültetik a szegyenpadra, de nemcsak őt, hanem az Illyésféle baloldaliságot is. Nem is csoda, a szociális érzék majdnem kiveszett, szinte szegény lett az egyre nyilvánvalóbb általános népi nyomorról beszélni. Az életminőség nyomasztó zuhanásáról egy szó se. Arról, hogy mennyire eldurvultunk, mi, magyarok (is), egy szót sem ejtünk. Csak mások durvaságairól, balkanizmusáról illik beszélni. (2002)

(A polgári szocializmusról) Mindig a polgári szocializmusban hittem, írja Márai a naplójában. A legnagyobb tragédia, hogy ez a két fontos elv elvált egymástól. Hol az egyik oldalról ráncigálták, hol a másiktól. (2003)

(Képzeltbeli világok) Kődös esték és reggelek. Napok óta figyelem a ködfelhőket, mivel a napokban újra Berlinbe kell repülnöm, ahol be van osztva az időm. Este nyilvános fellépés. Úgy érzem magam, mint egy Gastarbeiter, hiszen ezekből a tiszteletdíjakból Újvidéken 4–5 hónapig gondtalanul élhetek majd. Az a jó, hogy még bírom a munkát. „Mindenható Isten” könyörgött Márai, „adj annyi pénzt, vagy életlehetőséget, hogy öt éven át Olaszországban maradhassak.” Hol maradnék legszívesebben? Talán mégis ki kellene találni egy sarkot a világban! Legalább egy képzeltbeli sarkot, ahol nincsenek többé illúziók, hiszen az illúziók többet

romboltak bennem, mint a tények. Pontot teszek a senki földje szelleméről szóló előadásom végére. Igyekezniem kell a *Schlemihl fattyújával*. (2003)

(*Semmi új a nap alatt*) Leggyakrabban azok viszik a szót, akik Milošević rendszerében békésen doromboltak. Azok vitézkednek, akik a híres-nevezetes újvidéki Egyetemi Pártbizottságban Milošević jövőjéről trilláztak? Semmi új a nap alatt. Márai feledhetetlen eleganciával írt azokról, akik fasisztákkal cinkoskodtak, majd a rövid purgatóriumi idő letelte után a kommunisták kegyeibe férkőztek. Ma úgy tudjuk, a trillázó, doromboló emberkéek csak pragmatikusak. (2003)

(*A sértődés elleni orvosság*) Most már egyre gyakrabban megtörténik velem, hogy távozáskor sokáig nézegetek egy-egy várost. Búcsúzom. Attól tartok, nem látom többé. Most éppen Dubrovnikból indulok, hosszan bámulom a tengert. Ennyi. Bele kell törődnöm. Nem engedhetem meg, hogy a benyomásaim visszacsábítsanak és a rajongás vegyen erőt rajtam. Lacta tanácsa jut eszembe, az, amit Garren Péternek adott Márai regényciklusában, *A Garrenek művében*. Garren Péter megkérdezte szülővárosa öreg orvosától, hogy mit tanácsol a sértődés ellen? „Módszeresen figyeljen, Garren Úr. És könyörtelenül” hangzott a válasz. Sértődés?! Talán ez a legjobb kifejezés korunkban is, amelyben az illúziók csak arra valók, hogy gyorsan beszennyezzük őket. Módszeresen figyeljük tehát az illúzióinkat. Hátha átmenetileg sikerül megtisztulnunk tőle, még akkor is, ha egyszerűen úgyis beszennyezik őket. (2003)

(*Pthrügyiék*) Pthrügyi Pál béna karjára mutatott, és azt mondta: „Ez a béna kar jelképezi a magyar Középosztályt. Én vagyok az a magyar Középosztály, amely az ónodi gyűlés óta megbénulva várja a feltámadást.” A Krúdyt oly nagy szeretettel olvasó és a magyar középosztályt bíráló Márai lelki szemei előtt bizonyára sokszor lebegett ez a béna kar. A mohó, korrupst, szűk látókörű magyar középosztállyal a független polgárt állította szembe. Aztán következnek a lidérces jelenetek. A mi Pató Páljaink is fel-feltűnedeznek, mint a kísértetek, és feltámadást ígérnek, miközben béna karjukat hősi ereklyeként fitogtatják. (2003)

(*Košice, Novi Sad*) Teljesen át tudom érezni Márai Sándor megdöbbenését, amikor 1973-ban kezébe vette a *Košice* című könyvet. A könyv szerzői úgy mutatták be Kassát, mintha ott nem is lett volna semmiféle komoly és színvonalas magyar kultúra, mintha abban a városban nem született volna jelentős magyar művészi érték. Márai úgy élte át az egészet, mint egy fájdalmas ütést. Szinte naponta rándulok meg ugyanettől az ütéstől, ha különböző újvidéki antológiák, almanachok és alkalmi kiadványok kerülnek a kezembe. Így van ez tartományi szinten is. Időnként összegyűlnek a magyar meg a szerb politikusok, és a multikulturalizmusról cseverésznek. A szellemi világ haldoklik. Maradtak a kisebbségi sátrak, a sátortáborok, a kisebbségi törzsfőnökök, akik időnként feldíszítik a sátrakat. Néha az állami televízió stábjá kiszáll a helyszínre és meglátogatja a sátortáborot, ekkor a táborlakók tüzes táncba kezdenek. Utána a népkönyha finomságai következnek, majd népművészeti kiállítás. Törzsfőnöki szónoklatok a kisebbségi

Kánaánról. Ha maradt még eleven vajdasági magyar érték, akkor az elköltözik vagy belső exiliumba vonul. Amennyiben Pestre költözik, akkor harciasan bevonul az összkomfortos tájházba, ha marad, akkor titkos szellemi életet él. Amikor reprezentatív sátortábori rendezvényeink író szereplőit veszem szemügyre, akkor kiderül, hogy a Vajdaságban nincs is magyar író. Csak pártíró van. Hogyha éppen író kell, akkor politikusaink Pestről szállítanak be alkalmi verseket. (2003)

(*A tengerről, Pesten*) Őszi fény, párás budapesti reggel. Behunyom a szemem. A fák, az illatok, a tenger... Arra gondolok, hogy az elmúlt években a mediterrán világában éreztem a legjobban magam. Ott önfeledten álmodozhattam anyanyelvemről, a magyar nyelvről. Tökéletesen átérzem Márai honvágyát Olaszország után. A világméretű hazátlanságban a tenger pótolja a hazát. Miért is ne? A tenger kárpótol! (2003)

(*A gyanús Márai*) Budapest. Az örök témákat, a mindig időszerű vitákat hallgatva újra Márai Sándor jut eszembe. „Nem lehetek kommunista, mert baloldali ember vagyok; mindig az voltam; a hivatásos és szakszerű baloldaliaknak soha nem voltam »eléggé« az, de a magyar társadalom egésze számára mindig gyanúsán az voltam; ma is az vagyok; számomra minden jobboldaliság, ami elnyomás, szellemi szabadság elfojtása; minden elárulása a szocializmusnak, ami nem tiszteli az egyént”, írta Márai 1948-ban. (2003)

(*Idegen és szörnyű Ithaka*) Volt-e valaha nagyobb hontalan Uliksesnél? Tulajdonképpen a hontalanság azzal a fájdalmas felismeréssel kezdődik, hogy a kíváncsi embert mindenhol kirekesztik, a végső határokat fürkésző, nyugtalanító, kártékony kíváncsisága miatt. Ezért az írók gyakran még a hontalanság látszatát is kerülték, nehogy rossz hírbe keveredjenek. Mert az írónak, főleg a kisebbséginek, kell, hogy legyen egy hiteles világa, szülőföldje, amihez makacsul ragaszkodik; gyermekora, amelyet sóhajtozva unos-untalan megidéz, ah, milyen szép volt, milyen hiteles. Mostanában azonban már senki sem tudja, mi a hiteles. A „leghitelesebbek” eliszskoltak a „hitelesből”. Közben akadtak egyedülálló, bravúros megoldások is. Gondoljunk csak a műgyökerekre! Az ember ösztönösen cipeli magával rejtélyes utazótáskáját, hogy azután bárhova is veti a sorsa, általában oda veti, ahol éppen – ubi bene, ibi patria – felnyitja, majd kirakosgatja a gyökereket. Mutogatja, mint a színes üveggolyókat, néhány nap elmúltával pedig expressz-gyökeret ereszt a legfrissebb talajban. Ulixesnek nincsenek üvegyöngyei, minekután nincs min csillogjon a szikrázó napfény. Azonban valamit tud, ami a Márai-regényben, a *Béke Ithakában* le van jegyezve. Tudta, hogy az istenek unatkoznak. Az isteni lét borzalmas. Az istenek féltékenyen, sőt irigykedve szemlélik az emberek halandóságát, ami feszültséget és értelmet ad az életnek. Meg aztán azzal is tisztában volt, hogy hontalan lesz az ég és föld közötti világban, ha elhagyja a földi partokat. Emiatt mindig visszatért Ithakába, ahol szintén hontalan volt. Legalább volt egy földdarab, amiről elmondhatta, hogy az övé, mert ő művelte. Miközben szigetről szigetre vándorolt, és élvezte az istennők kegyeit, arra gondolt, hogy neki csak Ithaka maradt, a szörnyű, idegen tartomány. (2004)

(Az *olajbogyó*) Judit ül az asztalnál, barátjával, szeretőjével. Mindegy. Bizonyos életkoron túl egészen mellékes, hogy szeretők-e vagy barátok. A napnyugta kultúrájában, amikor pusztulni kezdenek a megbízható értékek, aligha van e kettő között jelentős különbség. Éppen az olajbogyóról beszélgetnek. Budapesten sohasem lehetett igazi, paprikával töltött olajbogyót kapni, panaszoja a férfi. 1945-öt írnak, Budát még bombázzák. A nő rákérdez: miért fontos az olajbogyó? A férfi folytatja vallomását. Az olajbogyó csak egy kis íz a műveltségben. Ezen a ponton a műveltségnek vége. Mindketten tudatában vannak ennek, ez teszi őket szeretőkké. Néha a szerelem csak a kultúra utolsó fellobbanása. Csak azért maradt meg valami ebből a kultúrából, mert volt egyszer egy olajbogyó. Ne ironizáljunk az olajbogyón csak azért, mert ma nagyon könnyű gúnyolódni. Márai kétségbeesetten keresi, hogy mi maradt meg. Mert legalább egy emlék szükséges ahhoz, hogy a szeretők átöleljék egymást. Ez pedig a lehetetlennel határos. (2004)

(*Kosztolányi és a tiszta irodalom*) „A »tiszta irodalmon« nálunk többnyire az eredetiség nélkül való eredetieskedést értik”, írta Kosztolányi. Kevesen fogták fel mondatát. Azok, akik megértették, úgy tettek, mintha nem értették volna. Márai pontosan tudta, miről van szó, ezért jellemezte olyan pontosan Kosztolányit „Nem akart »hatalmasat« alkotni; igazat akart alkotni.” (2004)

(*Petőfiék*) Mit akartak Petőfiék, kérdezte Németh László március 15-e ürügyén. Befogadni a magyar népet a magyar nemzetbe. Nem csupán a nemzeti középosztályt, amelynek természetrajzát Márai Sándor fogalmazta meg, kíméletlen ironiával. Arról viszont már alig esik szó, hogy milyen is ez a középosztály a magyar újkapitalizmusban. (2004)

(*Márai, németül*) A luzerni pályaudvar könyvkereskedésében két Márai-regényre bukkantam, német fordításban, természetesen. Az egyik a *Vendéglátás Bolzanóban*, a másik pedig a *Válás Budán*. Aztán az újságárus-kioszkjában újra a *Válás Budán* kerül a kezembe. Két regény, két egészen egyszerű történet, a mai kritikusok többsége nem is figyelne fel rá. Vagy fanyalogva olvasná. Szorongattam a kezemben a nagyon szép kivitelezésű német köteteket, és arra gondoltam, hogy irodalmilag vajon miért nem érkezett még haza Márai Sándor? Valami nagy ízlésváltás történt, amit nem tudok követni? Vagy talán, ami még rosszabb, elfelejtettük a dolgok nevét, és azóta csak azt keressük, ami elkallódott? Vagy egyszerűen elvesztettük érzékünket az emberi sors iránt? (2004)

(*Így kezdődik*) Belgrád jobban szavazott, mint a Vajdaság, ahol a radikális jelölt győzött, írja egyik barátom. Nem volt benne káröröm, csak hitelesítette külföldre távozásom előtti jóslatom. Tudtam, hogy így lesz, mégis rosszulesik a tény, nehézkesen rovom a betűket. Ólomsúlyként nehezedik a vállamra Újvidék katasztrófája. Csak annak örülök, hogy távol vagyok, nem kell kilépnem azokra az utcákra, amelyekért annyira ragaszkodom, amelyeket szerettem. Aztán a régi Belgrád jut eszembe. A Terazijan találkoztam a horvát Predrag Matvejevićtel. Hova tartasz? – kérdezte. A Szerb Kávéházba. Kacagni kezdett. „Éppen oda. És

miért?” „Találkozót beszéltem meg Danilo Kišsel.” „Rendben van. Majd jövök én is.” Kišsel befejeztük Petri György verseskötetének kontrollszerkesztését. Éppen Kosztolányiról beszélgettünk, amikor megérkezett Matvejević. Kiš rajongva folytatta Kosztolányi dicséretét. Matvejević némán bólogatott, ő inkább Márait kedveli. Nem véletlenül, hiszen az olasz kultúrában élt, így találkozott Márai könyveivel. Kiš azokban a napokban Párizsba utazott, Matvejević pedig Rómába. Közben megérkezett Esterházy Péter, akinek irodalmi estje volt Belgrádban. Ugyanolyan nagy szeretettel és tisztelettel fogadta Esterházyt a belgrádi szerb irodalmi közvélemény, mint most a német. Éppen akkor volt látogatóban Gorbacsov is. Leállították a forgalmat. Esterházy kiugrott a kocsiból, felmászott egy kandeláberre, mert, mint mondta, tanúja akar lenni a történelmi pillanatnak. Akkor Belgrád is más volt. A Szerb Kávéházba a Bitef nevű nemzetközi avantgárd színházi fesztivál látogatói jártak. A színházi találkozót egyébként a belgrádi nemzeti irányzat kozmopolitizmussal, nemzetidegenséggel vádolta. Senki sem vette őket komolyan, és talán ez volt a legnagyobb baj. Azóta megtanultam, hogy így kezdődik minden barbár dolog. (2004)

(*A távolságról*) Végre hozza a postás Márai naplóköteteit. Azokat, amelyek a kimaradt feljegyzéseket tartalmazzák. Mohón lapozgatom az ismerős mondatokat, először azokat a részeket, melyeket évekkal ezelőtt aláhúztam. Aztán – szabadon csapongva a bekezdések között – olyan részekre bukkanok, amelyeket nem olvastam kellő figyelemmel és átérzéssel. A legmegdöbbentőbb tanulság mégis az, hogy Márai a távolból milyen pontosan ismerte a magyar valóságot. Ugyanúgy, mint Ady a párizsi szállodaszobájában. Délután a könyvtárba sietek, Thomas Mann emigrációs naplóját böngészem. A harag könyvei, ugyanúgy, mint Márai naplói. Illyés Gyula előtt éppen párizsi tartózkodása alatt tágult ki a magyar láthatár. Ozorát is jobban látta Párizs után. A halála előtti napokban pedig a francia szavak csodáján töprengett. A távolság biztosít valami lelki sérülékenységet, olyan sebet ejt az emberen, amely különösen érzékennyé teszi. A távolság vagy a belőle következő hiányérzet? Lehet, hogy inkább az utóbbi. (2004)

(*Borderland, Zwischenland*) Franciaországban egyre több kötet lát napvilágot, mely a hontalanságról szól. A sikerkönyvek közé tartoznak. A kritikusok egy új irodalmi kontinenst fedeznek fel. Nancy Huston: *Le nord perdu* című esszéprózája talán számunkra is tanulságos világot tár fel. A kanadai-francia író nő áttelepült az anyaországba és arról ír, hogy éppen „otthon” érezte magát hontalannak, mert iránytűjéről eltűnt az észak, vele együtt bizonytalanná vált minden más égtáj is. Ha nincs észak, akkor ugyanis lehetetlen tájékozódni. A nyugati irodalmi életben egyre többször találkozom a *Borderland*, a *Zwischenland* kifejezésekkel. Kísértetiesen összecseng ez a létélmény azzal, amellyel több mint tíz évvel ezelőtt találkoztam: a senki földje élményével. Lassan-lassan ez a világ is felkerül a szellemi térképre. Kelebia volt és maradt az én mitikus pontom! Még a Wittgenstein szövésszékeiben rádöbbszem arra, hogy az én helyem ott van. Sem itt, sem ott, és sehol máshol. Most, hogy hosszú idő után utazgathatok erre-arra, egyre inkább rájövök arra, hogy a „máshol” sem az enyém. A senki földjének mitikus pontjai

azonban egyre csábítóbban villognak Európa különböző pontjain. A kanadai író nő szembesít azzal a kérdéssel, hogy otthon érezhetem-e magam Budapesten. Márai és Cs. Szabó László szkepticizmusa jut eszembe. Ők őszintén feltárták Budapest-idegenségüket, de a mai magyar irodalomban ez a kérdés nem hangzik el. Legkevesbé vetődik fel irodalmi kérdésként, holott ez nemcsak életrajzi ténykérdés, hanem a hangnem, a stílus ügye is. A pusztá kérdés is gyanakvást keltene, hiszen ma is úgy van, ahogy Németh László írta egykor, amikor arról töprengett, hogy az erdélyi irodalom lassan-lassan emigrál Erdélyből. Pest, Pest, kattogják az írószívek. Kiderül, hogy taszít a szülőföld, amelyről mindenki olyan szentimentálisan beszél. Ennek az állapotnak a politikai vonatkozása nyilvánvaló, hiszen a kisebbségben az író vagy csak tósgyökeres mártír, vidéki, kisebbségi messiás; akire akkor figyelnek fel, ha mártír és kisebbségi messiás, vagy a peremvidéki hontalan, vagyis ismeretlen földrész a magyar irodalomban. Aki dacol ugyan, de előbb vagy utóbb kénytelen beismerni, hogy Budapesten kívül nincs élet, miután saját, szűkebb környezete úzi el a senki földjéről. Örökös szimulációra lesz ítélve, akkor is, ha áttelepül Pestre, és akkor is, ha Kolozsvárott, Pozsonyban vagy Újvidéken marad. Az én értelmezésemben a senki földje bejárata előtt ez a figyelmeztetés olvasható. „Az észak véglegesen elveszett, ne keress újat, iránytű nélkül is lehet élni és írni.” Így érzem jobban magam: ha iránytű nélkül élek, akkor talán számomra is jut valahol, valamilyen hely. (2004)

(*A nemzetállamok mostohagyerekei*) Mégiscsak igaza volt Márainak. Az e hang kimarad, tehát így kell énekelni a Himnuszt: „a nagyvilágon kívül nincs számodra hely”. Ezzel a tapasztalattal számolnom kell. Ízlelgetem a szavakat: a nagyvilágon kívül nem maradt hely. Harag nélkül ismétlem a szavakat, nincs miért haragudnom. Az idegeneknek ez a sorsa, viszont legalább szabadon, önszántukból választanak. Először idegennek születtem, aztán magyarnak, ezért kárpótol a nagyvilág, mint ahogy Márai mondta. Ezt az állapotot milliókkal osztom meg. A magyar kultúrában viszont ez a körülmény kivetettséget és idegenséget jelentett. Így van ez Mikes Kelemen óta. Beteljesült a fátum Márain is, aki politikailag hazatért ugyan, de irodalmilag aligha, hiszen a legfontosabb kánonnal szemben védtelen volt. E kánon szerint csak a magyar állam kis és nagy történeteivel összecsengő diskurzus releváns. Még annak is biztosított a hely ezekben a keretekben, aki perlekedik az állammal, ostromozza és káromolja. Eközben lehet avantgárd, modern vagy tradicionalista, az állam mindig megbocsát tévelygő gyermekeinek. A legjobb példa erre az osztrák Panthenon. A közép-európai kisálami nyomorúságban azonban először túl kell élni a sértődékeny állam bosszúját. De mi van ezeken a kereteken kívül? Maradtak a kisebbségek, köztük a magamfajta írók, a nemzetállamok szüntelen mimikrire ítélt mostohagyerekei. Nekik mindig úgy kell viselkedniük, mintha benne lennének ezekben a keretekben meg történetekben, holott még véletlenül sincsenek benne. Az ő történetük egészen másról szól. Magam sem merem hinni, nem is illendő hangsúlyozni. Egyre kellemtlenebb bevallani, hogy történetem furcsa, apokrif elemekből áll össze, amelyek nem relevánsak az állam nagy történetében. Ez a tapasztalat mindent átítat. Kétféle családregény van: az egyik a nemzetállam történetén kívül, a másik

a nemzetállam történetén belül fogalmazódik meg. Kívül lenni ezen a történeten szinte lehetetlen. Éppen ezért a *Schlemihl fattyúját* okvetlenül ellen-családragénynek nevezhetem. (2004)

(*Budapest*) Márai írta, hogy neki az igazi otthona és valóságos hazája mindig is Kassa meg Rozsnyó volt. Budapestre úgy gondolt, mint egy nagy, zenés kávéházra, ahol félelmetesen okos és tájékozott emberek ülnek, és jelentéktelen dolgokkal foglalkoznak. (2004)

(*Hósi pátosz vagy esendőség*) „A kisebbségi magyar nem ismeri a pátoszt”, írta Márai. Ragaszkodik ahhoz az illúziómentességhez, melyre húsz kemény esztendő szenvedései nevelték, folytatta. Csak azt nem értem, hogy a bácskai közélet szereplőiből miért tör fel annyi pátosz. Olyanok, mintha a Duna Televízió képernyőjéről léptek volna elő. Csupa hős. Engem az emberi esendőség jobban megragad, mint a bürokrata nyelvezetbe burkolt hamis, hősies pátosz. (2004)

(*Minek hazajutni?*) „Ha nincsen haza, minek hazajutni?” Márai jegyezte le az iménti verssort. Talán ez az a kapaszkodó, amelyet Cs. Szabó az idegenség delejes homályának nevezett. Nem kell szorongani. Ezen a kaptatón baktatok, tudom, hogy szemem egyre nehezebben méri be hol is tartok, miközben elhitem magammal, hogy előttem is, utánam is, poroszkál valaki. Ami végső fokon jó vigasz, még akkor is, ha nem találkozom senkivel. Ha fel akarok vidulni, akkor kiszolgáltatom magam a képzeletem kénye-kedvének. Meggyőzőm magam, hogy van értelme. És miért ne lenne? (2006)

(*Trianonról mégis*) Mégiscsak szólni kell Trianonról. Úgy, mint ahogy Márai. „De mit tanult ez a nemzet Trianonból” kérdezte szorongva. „Semmit. Felnevelt egy zsebrák, basáskodó, önző és műveletlen középosztályt, s utált mindent és félt mindentől, ami igazi műveltség.” (2005)

(*Pesti tűnődések*) Hogyan is vélekedett Márai? Szerinte ahhoz, hogy Magyarország megint nemzet legyen, ahhoz meg kell szabadulni a „keresztény magyar ember” mítoszától. Ez a fajta ember nem változik meg soha, állapította meg, majd arra a következtetésre jutott, hogy amíg ezeknek befolyásuk lesz Magyarországon, addigra Magyarországon nem lesz nemzet. (2005)

(*Régi gondok*) Újra Máraival vigasztalódom. Mély megvetéssel ír a léha és kapzsi, műveletlen vezetőkről, akik a magyarság nevében úgy léptek fel, mint egy betéti társaság tagjai. Olaszországban jegyezte fel mindezt, mert a távolság kiélesítette a tekintetét. Voltak időszakok, amikor abban bízott, hogy ez a hagyomány örökre letűnt, aztán megdöbbenéssel vette tudomásul, hogy újra meg újra előbukkant, majd eluralkodott. (2006)

(*Mi a magyar?*) A számomra oly ismerős dalmát világban Goethe jár az eszemben. Ő az olasz Mediterraneumban tűnődött a németsegen. Minden bizonnyal keve-

sebb fájdalommal, mint én. A mediterrán estéken Esterházy Péterrel és Gittával, Vásárhelyi Máriával és Dés Lászlóval diskurálunk. Esterházy már befejezte a „mi a magyar?” kérdésre írt esszéjét. Megválaszolta ezt az örök kérdést nemcsak egy tanulmányban, hanem egy életműben is. Esterházyval és Déssel nem arról diskurálunk, hogy mi a magyar, hanem a tengerről és Dalmáciáról. Bizonyára nem vagyunk egészen tudatában annak, hogy ilyenkor is arról beszélünk, hogy mi a magyar. Akkor is, ha egy pinia fenyőt bámulunk. Ez egyszerűen evidencia. Az emlékeim között keresgélek. A gyakori csatangolások során sokszor találkoztam magyarokkal. Többen közülük eltévedtek a számukra ismeretlen városban, térségben. Riadtan kerestek valamit, amit nem találtak. Ha magyar szót hallottam, azonnal a segítségükre siettem. Nagyobb odaadással, mintha német vagy angol turistát kalauzoltam volna. A tenger látványába merülve keresem a választ: miért? Ugyanazt a tengert figyelem, mint Márai Sándor fél évszázaddal ezelőtt, csak ő a túlsó partról: Olaszországból. Ő is gyakorta szembekerült a kérdéssel; mi a magyar? „Magyar az – dobjuk végre a szemétre a sok híg elméletet –, akinek az anyanyelve magyar, s aki úgy érzi, azonos az anyanyelvvel és magyar. Minden más gonosz és veszélyes halandzsa”, írta. Valószínűleg ezért segitettem a Mediterraneumban tévelygő ismeretlen embereken. Azért, mert magyarul beszéltek. Azon a nyelven, amely csapást hozott rám és áldást. Azon a nyelven, amely egyszerre jelentett szabadságot és béklyót. Az egyetlen bilincset, amit elviselek. (2006)

(Egy készülő könyvről) Szegedy-Maszák Mihály budai villájában átadja nekem a *Magyar labirintus* című esszéprózám kéziratának lenyomatát. Néhány nap alatt át kell nézmem, mert a szöveg a karácsonyi könyvvásárra jelenik meg a *Mi a magyar* című könyvben, amelynek címe az immár legendás hírű Szekfű által szerkesztett könyv címére rímmel. Éppen ez volt a nagy teherterhelés a szerzők számára, jegyzem meg, hiszen Babits után nagyon nehéz arról írni, hogy mi a magyar. Babits válaszai a megváltozott körülmények ellenére ma is érvényesek. Mi több, talán érvényesebbek, mint a harmincas években. A kérdést egyre tágabb szellemi horizontokban kell felvetni. Sajnos az áldatlan helyzetből fakadó, mind jobban felülkerekedő kisebbségi maradiság erről nem akar tudomást venni. A kisebbségi embert szinte megoldhatatlan ellentmondás elé állítja a modern kor. Aztán Kosztolányira és Máraira terelődik a szó. Egyetértéssel fogadom Maszák fejtegetését, hogy újabban a Kosztolányi-utánczók a nagy magyar íróból afféle irodalmárosló selyemfiút szeretnének faragni. Talán rövidesen megszületik egy másféle Kosztolányi-kép is. (2006)

(Szabó Dezső, a nemzetgyalázó) Nem kárörömmel, hanem tanulsággal olvasom Nyerges András kis magyar panoptikumát. Az egyik írásában Szabó Dezsőt idézi. „Az okos, praktikus ember csak egy irányban harcol. Jól kupánbotránkozik egy jobblétre szenderült valamit, pl. az októbrizmust, a jó öreg kiadós bolsevizmust, vagy más visszaütésre képtelen jutányos ellenséget. Ezt aztán úgy körültoporzékolja kereszténységgel, hazafiassággal és magyarsággal, mint a kannibálok a kikötött hittérítőt. Közben mindazok a rablások, hazugságok és betegségek, melyek az októbrizmus és bolsevizmus alatt ették a magyarságot, felszaporodott

gyermekeikkel vígan kosztolhatnak új, kegyesebb címek és fésültebb kalandorok védelme alatt." Az író, aki megálmodta a magyar jobboldalt, annak minden vadhajtásával együtt, egyszerűen elszörnyedt, amikor szemben találta magát a konjunktúra-magyarokkal, avagy a főfoglalkozású magyarokkal. A tromf természetesen nem maradt el. Ifj. Zulawski Andor 1924-ben megadta Szabó Dezsőnek a kegyelemdőfést. „Vajon Szabó Dezső úrnak, írta, a bíróságilag elmarasztalt nemzetgyalázónak joga van-e ebben az országban élni, levegőt szívni?" Ez a nézetkülönbség leleplezi a meggyőződéses nacionalisták és a főfoglalkozású magyarok közötti különbséget. Lerántja a leplet a végletekbe kapaszkodó identitászavarról. Márai jegyezte a naplójába 1945 után, hogy megdöbbenve tapasztalja, milyen gyorsan vedlenek át Szálasi verőlegényei Rákosi verőlegényeivé. Ezek után egyértelmű Lendvai Pálnak, az 1957-től Bécsben élő európai rangú közírónak, a *The Financial Times* tudósítójának, az Osztrák Rádió és Televízió osztályvezetőjének, az Europäischer Rundschau főszerkesztőjének megjegyzése, aki miután betekintett a magyarországi spiclijelentésekbe, a következőt sommázza: „A jelentések arról győztek meg, hogy ebben az országban, a kádárizmus idején a kis spiclik és a nagy árulók eldorádója épült ki." Lendvai Pál egyébként nyilvánosságra hozta, hogy Szepesi György is ügynök volt. Magam elé képzelem az apámat. Mit szólna, ha megélte volna, hogy romba dőlt az illúziója? Az ötvenes években gyanús dolog volt a magyar focicsapatnak szurkolni, sőt!, a bácskai magyarok napilapjának, a *Magyar Szónak* a vezércikkírója e vétségért meg is rótt a kisebbségi magyarokat. Mi közünk nekünk Magyarországhoz? tette fel a szónoki kérdést a vezércikkíró. Apámat mindez hidegen hagyta, legfeljebb kicsit bosszantotta. Rendületlenül és még nagyobb hévvel szurkolt a magyar focicsapatnak, és mint oly sokan mások az utcánkból, Szepesi Györgyöt tartotta a legnagyobb magyarnak. Azóta elmúlt jó néhány évtized, és természetesen megváltozott a világ. A vezércikkíró a rendszerváltás után az oltár elé borult, és magyarságtudatból megregulázta a tévelygő bácskai magyarokat, akik számára Szepesi György továbbra is a legnagyobb magyar maradt. Ma is az. Nem Széchenyi, hanem Szepesi, hiszen Széchenyi sohasem tudta olyan lelkesen skandálni, hogy haj-rá-ma-gya-rok, mint ahogy azt Szepesi tette. Most pedig kiderül, hogy a legnagyobb magyar ügynök volt. Egymás után feslenek szét a kisebbségi kismítoszok, csak senki sem meri beismerni. A kismítoszokat Bácskában egyedül a budapesti, a vendégségbe járó írók ápolják, akik időnként kiruccannak a Délvidékre, és a bennszülöttekkel karöltve ostromozzák a „nemzetidegeneket", akik kiszolgálták a titoista rendszert. A vendégek eközben úgy tesznek, mintha nem a Kádár-rendszerben aratták volna a babérokat, a vendéglátók fejében pedig meg sem fordul, hogy éppen Tito marsalltól kapták a színes üveggolyókat meg a stallumokat. Kafkai, mondják sokan a kisebbségi világról. Megkockáztatom! Szerintem inkább haseki vagy gombrowicz. (2006)

(A könyvekről és az emberekről) Úgy érzem, hogy egyazon napon, ugyanabban az órában egyszerre két várostól veszek búcsút. Budapesttől és Újvidéktől. A könyvespolcok előtt azon tűnődöm, hogy melyik könyvet vigyem magammal, melyikekre lesz a legnagyobb szükségem. A Biblia. Ady, József Attila és Babits nélkül nem indulhatok el hosszabb útra. Márai: *Európa elrablása*. Értelmező szó-

tár. Lexikonok. Szótárak. Goethe. Döblin: *Berlin Alexanderplatz*. Német elbeszélők. Német drámák, mert Berlinben szeretném újra megszeretni a színházat, amitől az elmúlt tíz évben elidegenedtem. A szoba közepén nagy halom könyv, a postára kell cipelnem őket. Felemelem a bőröndöket, fájdalom nyilall a derekamba, mire elkeseredetten lerakom. Sajnos abban az időben nem utazhattam, amikor még könnyebben bírtam cipelni a könyvekkel megrakott bőröndöket. Akkoriban az utazást mindenekelőtt a tenger jelentette. Camus-vel a kezemben indultam a Mediterraneum felé, hogy felfedezem a baljósan csillogó fényt, amely éles pengeként hasít a gondolataimba. Európába, a Mediterraneumon keresztül vezetett az utam. Európába készülök zarándokolni, amelyet évtizedeken át csak a könyvekből ismertem. Újvidéki albérleti szobámban, huszonöt év alatt volt vagy tizenhét, azzal vigasztalódtam, hogy egyszer eljutok Párizsba, esetleg Londonba is. Ám, akkoriban Bácskában ezt a kalandvagyat nagy vétségnek tartották, amiért megbélyegzés járt. Szitokszó volt az európeér szó, amiért legsúlyosabban a Milošević-rendszer emberei ítélték el. Egy alkalommal a köztelevízió kimelevített fotómat sugározta, mondván, hogy lám, ez az a gyanús kozmopolita. Fondorlatos módon akarja aláásni Szerbia alapjait. Az ő megvető propaganda-hadjáratukat követte a lincstre szólító magyar funkci. Saját bőrömön tapasztaltam, hogy mennyire igaza volt Márainak, aki szerint: a szűrös-gatyás, kiegészíteném: sajkacsás populisták veszélyesebbek a kommunistáknál. Akkor leszek nyugodt, amikor majd ezek a történetek vidéki bohózatra emlékeztetnek, és bízom benne, hogy a közeli vagy távoli jövőben egyszer még kacarászva lehet róluk írni. Való igaz, hogy a titoizmusban az volt a legrosszabb, ami utána következett, mert ez hozta ki a sok volt kommunistából a legrosszabbat. Ők öntötték olajat a tűzre éppen akkor, amikor a kommunisták kezdtek megbarátkozni Európa gondolatával. Manapság Európa divat lett, még a mucsai kocsmákban is Európára hivatkoznak; a népszónokok pedig raccsolva ejtik ki a szót, hogy európai normák. Álnok játszmák, ami csak arra való, hogy a nevezetes normákat másokon kérjük számon, magunkra nem vonatkoztatjuk őket. (2006)

(*Szappanos testvér átöltözik*) Francois-René de Chateaubriand, arisztokrata író, diplomata és monarchista politikus, az 1797-es francia forradalom ádáz ellenfele, emlékirataiban különös gondolatra találtam, amelyet újabban értek meg igazán. Memoárjában megemlékezik azokról a hetekről, hónapokról, amikor a nagy francia forradalom császársággá változott: „A meggazdagodott forradalmárok, írta, kezdtek beköltözni a Saint-Germain negyedben vásárolt palotákba. Amikor bárói és grófi címet kaptak a jakobinusok, akkor már csak az 1793-as kegyetlenségekről beszéltek, azt hangoztatták, hogy meg kell büntetni a proletárokat, véget kell vetni a tömegek kilengéseinek.” Ugyanez játszódott le a szemem előtt az elmúlt évtizedekben. A többpártrendszer foteljeibe fészket rakó vezetők felépítették új villáikat, amelyek mellett a régi kommunista kúriák közönséges hajlékra hasonlítanak. Ezután kitéssékelték a közéletből az elégedetlenkedőket, akik nem akartak megállni félúton. Az elvtársak egyik napról a másikra urazni kezdték egymást. Előbb maguknak találtak jó színekúrákat, ezt ma úgy nevezik, hogy igazgatóbizottsági tagság, aztán a feleségeiknek is szereztek megfelelő pozíciókat, végül

a szeretőknek is jutott. Nem akartam hinni a szememnek. Pontosan ugyanaz játszódtott le a közelmúltban is, mint amikor az urak elvtársozni kezdték egymást. Chateaubriand visszaemlékezése rádöbbsentett, hogy nincs új a nap alatt. Az zajlik, amit Márai egy idevágó mondatban foglalt össze: „Szappanos testvér átöltözött, és Dögei elvtárs vagy valaki hasonló lett belőle.” És ez a Dögei elvtárs mindig kész átöltözni, hogy ne mondjam, átvedleni, hogy Szappanos testvér vagy valaki hasonló legyen belőle. (2006)

(Születésnapomon) Ha a születésnapomon Újvidéken tartózkodnék, ezúttal nem lenne kedvem végigsétálni a Duna utcán. Pedig még a háborús napokban is tartottam magam a hagyományos február elsejei sétaúthoz és elzarándokoltam a város legrégibb utcájába. Amióta azonban a radikálisok Jaša Tomićnak szobrot emeltek ott, más hangulatot áraszt, semmi kedvem látni azt az utcarészt. A katedrális tőszomszédságában lévő, hajdani Dornstädter cukrászdát is elcsúfították azokkal a dromedár vörös bőrfotelekkel. Amikor Márait arról faggatták, hogy milyen emlékei maradtak Kassáról, azt írta, hogy egy mondatban elfér az emléke: európai város volt, ami kevés magyar város sajátossága. Az én Újvidékem is európai határváros volt, és még ha egy kicsit eszményítettem is, legalább volt mit. Emlékeimben ilyenként őrzöm. Közben azon töprengek, hogy vajon jönnek-e boldog nemzedékek, hű követők; lesz-e rajta még mit szépíteni? (2007)

(Az író hazája) Joseph Roth esszéit olvasva egy ismerős mondaton akad meg a szemem. Az osztrák író a harmincas években írja, hogy az író egyetlen lehetséges hazája az anyanyelve. Szinte szóról szóra ugyanezzel a fájdalmas mondattal találkozom Márai naplójában is. Egyikük sem gondolta azt, hogy az író hazája ott van, ahol a szolgálalkúságért a jutalmakat érdemeli ki. Nem állami pénzből hazafiaskodtak, emiatt másképpen érzékelték és értékelték a hazát. Joseph Roth egyik nagy igazsága a következő: „Ahol rosszul megy sorom, ott a hazám. Jó dolgom csak idegenben van.” (2007)

(A mondatok védelme) Amszterdam. Esti séta Dragan Klaićtyal. Tizenhét év után találkoztunk újra – valahol Európában, mint ahogy mondtuk, amikor búcsút vettünk egymástól. Azóta néhány alkalommal összefutottunk, de nem a nagyvilágban, hanem Újvidéken. Végül is ezt tartom tizenhét év utáni első találkozásunknak, hiszen végre olyan helyen jöttünk össze, ahova a szíve vágyott: a nagyvilágban. Én a megkésétt barangoló, ő pedig az időben érkező honfoglaló. Vagy negyven éve ismerjük egymást, még az újvidéki Ifjúsági Tribünről. A keskeny amszterdami csatornaparton kószálva felteszi a kérdést: Miért maradtál Újvidéken? Mint mindig, most is zavarban vagyok, ha erről faggatnak. Semmi okom nem volt a maradásra, hiszen alighogy eldőrdültek a fegyverek, kiebrudaltak a munkahelyemről, az Újvidéki Televízióból, amiért azóta sem kért senki elnézést. Az egzekutorok továbbra is magas beosztásban tevékenykednek abban az intézetben. Az igazgatóbizottságban viszont azok is helyet kaptak, akik velem együtt repültek. Jól kijönnek egymással. 2000 októbere után Szerbiában megtörtént a nagy összeborulás, ami nem csak politikai bűn, sokkal rosszabb annál:

ízléstelenség. A távozásra lett volna magyarázatom, de akkor is maradtam, amikor lezárták a határokat és nem lehetett tudni, mikortól jelentik be a hadiállapotot. Ugyanezt tettem a NATO-légitámadás után, amikor újra lezárták a határokat. Nem nevezném hősiecslekedetnek, csak osztottam a 300 000 maradó magyar sorsát, akik közül bizonyára több ezer szintén munkaerő-felesleg lett. Egy vagyok a sok közül. Dragan Klaić várja a választ a kérdésre. Megkísérlek valamiféle magyarázattal előhozakodni. Hasztalan. Abban az időben biztosan éreztem egyféle morális parancsot, de látva, hogy Milošević bukása után milyen alakok kerültek hatalomra, miféle fickók gazdagodtak, kovácsoltak tőkét a szenvedésből, mifélek gyűjtögették a funkciókat, gyarapították a személyes hatalmukat és vagyonukat, be kell látnom, hogy a legjobb éveimet pazaroltam el. A kilencvenes évek elején, néhány nappal azelőtt, mielőtt a horvátországi háborúk miatt lezárták volna a határokat, Konrád György telefonált, és Pestre csalogatott. Iparkodjak, parancsolt rám, ideje sétálnunk a budapesti Duna-parton, miközben végre kibeszélgethetjük magunkat az irodalomról. A tapasztalt ellenzéki konspirálni akart, jelezte, hogy pontos információi vannak, miszerint lezárják a határokat, de feltételezte, hogy lehallgatják a telefonomat. Tudtam, hogy mi vár rám, ám a maradás mellett döntöttem. A vonal másik végén Gyuri szomorúan felsóhajtott és annyit mondott, hogy sejtette, hogy így határozok. A NATO-légitámadás előtt pedig Eörsi István írt egy e-mailt. Rá jellemző türelmetlen stílusban utasított: azonnal csomagolj és indulj, az ajtóm nyitva áll. Nem csomagoltam és nem indultam. A két és fél hónapig tartó légitámadás után jöttek az érdeklődő telefonok. Jólesett hallani, hogy megkönnyebbülten vették tudomásul, hogy megvagyok. Megérkeztek Ilia Mihály közismert, kedves képeslapjai, egyszerre több is. Köztük néhány régebben elküldöttet is kaptam, amit nem kézbesített időben a posta. Egyedül a Magyar Írók Szövetsége maradt érdektelen. Akkor vettem tudomásul, hogy az a szervezet már régen kizárt tagsága soraiból. Hivatalos kilépésem csak formális nyugtázása a ténynek. Épp emiatt meglepő, hogy az utóbbi időben az Írószövetség folyóiratában, a *Kortársban* folyamatosan foglalkoznak velem. Az egyik szerző, aki megfutamodott, mielőtt az első puska eldőrdült volna, a kisebbségi írók, a kisebbségi közösségek iránti felelősségéről közölt egy fulmináns cikket. Szóra sem érdemes. A másik szerző pedig az egyik bácskai szeánszon teátrálisan teszi fel a kérdést, hogy miért töröm a fejem az interneten, jobb lenne, ha azon rágódnék, hogy becsukják a kisebbségi iskolákat meg óvodákat. A szerző egészen biztos, hogy nem olvasta az írásaimat, azokat, melyeket erről a témakörrel írtam. Nem egy, hanem sok írásról van szó. Igaza van, ám azt már nem meri kimondani, hogy bár fizetett magyar politikusok ülnek a hatalomban, egymás után zárják be a magyar nyelvű oktatási intézményeket. Őket kellene a témában először megkérdezni. Ezeknek a „bátraknak” tanácsolom, költözzenek a Délvidékre, ahol egyébként is hiánycikk a magyar értelmiségi, hisz szinte egész értelmiségi nemzedékek távoztak. Talán hoznának ők is némi áldozatot. Esetleg emlékezzenek arra, amikor a magyar írók a történelem folyamán nagyobb áldozatot is hoztak a nemzetért. A nemzeti ügyben nem mindig a budai villákban vagy a Hősök terén, hanem az újvidéki aszfalton kell szót emelni. Szemtől szemben állva azokkal, akik a nemzeti mivolt-

tot hatalmi szóval veszélyeztetik. Nincs ennek semmi akadály. Viszont erre nincs vállalkozó, azok közül a legkevésbé, akik leckéztetni szoktak. Egyszerűen arról van szó, hogy hitelesnek kell lenni. Ezzel magyarázom Klaićnak maradásom okát is. A regényeim, az esszéim mind erről a világról szólnak. Nem menekültem el, mert meg akartam védeni a mondataimat. Ezen a ponton megértjük egymást. Idén jelent meg Zágrábban az *Exilium gyakorlása* című könyve, amely időközben hollandul is napvilágot látott. A könyvet angolul írta. Klajó 1990-ben került Hollandiába, közvetlenül a jugoszláviai háború kitörése előtt. 1990 vészcélzó novemberében érkezett meg Amszterdamba, és a következő év januárjában a Holland Színházi Intézet igazgatójává nevezték ki. Hét évig vezette a neves intézményt. Ilyen pozícióban viszont hollandul is tudni kellett, ezért egy év leforgása alatt megtanult hollandul. Ezután szabadfoglalkozású értelmiségi pályára lépett. Tanárkodik a leideni egyetemen. Zsúfolt a programja. A napokban a lisszaboni egyetemen, majd rögtön utána a torinói egyetemen tart előadásokat. A hónap végén egy berlini tudományos konferencián vesz részt. Hallgatom a történeteit, és arra gondolok, hogy Európa milyen kicsiny. Közben Márairól beszélgetünk, akinek a naplóját magyarul olvasta, regényeit pedig angolul, franciául és hollandul. Legutóbb az *Eszter hagyatékát* – hollandul. Az *Exilium gyakorlása* végül is olyan könyv, amelyben Klaić megvédte saját gondolatainak hitelességét. Ezért is tudja megbecsülni egykori környezetének valós értékeit. Remek kötet. A distanciának köszönve, jól érzékeli az egykori Jugoszlávia kulturális és szellemi értékeit. Nincs benne se harag, se bosszú. Egy percre sem játssza el az üldözött szerepét. Megható baráti portrékat rajzol meg, és egy értékrendet tár fel az európai kulturális porondon. Ez a könyv kideríti, hogy a mai Európában már nincs „disszidens”, „emigráns”, „áttelepült” vagy „menekült” a szó régi értelmében. Vannak, akiket az érvényesülés űz, vannak, akiket a jobb élet vonz. Vannak viszont olyanok, akik a változást tartják értéknek. Tulajdonképpen ez is a hagyományunk része. Az Osztrák–Magyar Monarchiában ez természetes életformának számított. Az államszocialista funkcionáriusok azonban kisajátították a „gyökerek” és az „árulók” fogalmát. Utódaik máig ezt visszhangozzák.

(*Márai diagnózisa*) Márai: „A magyarság mélyen mérgezett nép...” Ezt írta ő, akinek meg kellett tanulnia, hogy mit jelent magyarul írni és idegen nyelven szólni a világhoz. (2008)

(*Élni az életet – és aztán?*) Thomas Mann amerikai emigrációja után 1952-ben visszaköltözött Zürichbe. Életrajzírói szerint azért hagyta el Amerikát, mert kommunistagyanúsnak tartották. Márai szerint azért, mert német nyelvterületen akart meghalni. Három évvel később, 1955-ben távozott az élők sorából. Néhány évvel ezelőtt egy egész délután üldögéltem zürichi villájának csendes kertjében, ahonnan jól látható a város. Arra gondoltam, hogy mégiscsak Márainak volt igaza. Neki nem adatott meg, hogy Magyarországon érje a halál. Amerikában lett öngyilkos. Azóta is foglalkoztat a gondolat, hogy hol érje a halál a kisebbségi író. Élje az életét ott, ahol született, mert az élet felelősséget jelent, de meghalni, az egészen más. Akkor – végre – megszabadul a felelősségtől. (2008)

(*Márai* és a *némákról*) A cikket, amit Révész Sándor közzétett a *Beszélőben* (*Antimindenes – Márai Sándor használatáról és használhatatlanságáról*), előbb vagy utóbb meg kellett írni és közzé kellett tenni. Talán ilyen szempontból érdemes lenne átpásztázni a 20. századi magyar irodalmat. Nem azért, hogy igazoljuk Márai ellentmondásait, hanem azért, hogy lássuk, milyen örvényben élt az író, aki nem maradt néma, hanem rögeszmésen mondta a magáét. Akkor talán a tévedhetetlen némákról is többet tudunk majd meg. (2008)

(*Cinkos olvasó*) Márai, mondta cinkoskodva a szabadkai irodalmi est után az egyik olvasó. Igen, válaszolom, csakhogy nem Kassáról jövök, hanem Újvidékről, ami szinte majdnem ugyanaz. (2009)

(*A másik haza*) Milyen fájdalommal írt Márai Sándor a hűségéről! Amikor körülöttem a hűséggel kérkednek, mindig előveszem a *Kassai polgárokat*. János mester szavait vésem az agyamba. „Mindig nyugatra menj. És ne feledd soha, hogy keletről jöttél.” Őt is így búcsúztatta az apja, amikor vándorútra készült. Biztatja a fiát, induljon el ő is, tanulja meg a nyugatiak nyelvét, mert a mi szavunkat senki sem érti a világból. Ő is ezt tette és hazajött, amikor a legnagyobb volt a veszély. Magányos volt, akit az Isten egyedül hagyott. De tudta jól, hogy akit az Isten egyedül hagy, annak dolga van. Csak a fény hiányzik neki, amit a tengeren érzékelt. A fényt sajnos csak azok a népek ismerik, akiknek tengert ajándékozott a sors. A tenger pedig a másik haza, a végtelen. Útjára bocsátja a fiát, ő pedig marad, a lehetetlenre vállalkozik. Küzd a városért. S tudja azt, amit az írástudók tudnak. „Néha otthontalanabb lesz az, aki otthon marad, mint az, aki világba megy.” (2009)

(*Sajnos*) Márai Sándor: „A világot csak azok válthatják meg, akiknek nincs hatalmuk.” Mekkora igazság, mekkora tévedés! Sajnos így igaz. (2009)

(*Sikoly és stallum*) A választási kampányban egyre gyakrabban adódik a kérdés: kik is a „hiteles magyarok”. Az egyik kisebbségi politikus szerint azok, akik feliratkoztak a választási listára. És akik nem? Nos, mit kezdünk azokkal? Sehoggy sem tudom elfogadni ezt az öncsonkítást, ezért inkább Márai Sándorral tartok, aki minden kertelés nélkül kimondta: „Magyar az – dobjuk végre a szemétre a sok híg elméletet, – akinek az anyanyelve magyar, és aki úgy érzi, azonos az anyanyelvével és magyar. Minden más gonosz és veszélyes halandzsa.” A témánál maradva: Illyés Gyuláról sem kellene megfeledkezni. „A nincstelen tömeget tekintem elsősorban magyarnak, vagyis olyannak, aki mindenekelőtt támogatásra, fényre, döntésre, nemzeti dicsőségre jogosult itt; nemcsak azért tekintem annak, mert történelmünk különös alakulása eredményeül épp ez a réteg a legmagyarabb nyelvileg, s ha kell, fajilag is, hanem azért, mert ez a legmegbízhatóbban magyar: nincs mása, mint a magyarsága.” Hol is van ez a néma, nincstelen magyar kisebbségi tömeg? Hol vannak a munkanélküliek, a nélkülözők, a reménytelenek? Csak azt látom, hogy a mi kis vadkapitalizmusunkban az értelmiség vívja a maga harcát az osztályhataloméért. Stallumok, rangok, tisztségek az egyik oldalon, sikolyt elfojtó torok a másikon. (2009)

(Nemzetmentők és vagyonmentők) Márai Sándor a fordulat évében, vagyis 1948-ban epésen jegyezte meg, hogy a legellenszenvesebb alakok egyike az a „nemzetmentő”, aki a „nemzetmentést egybeköti a buzgó és gátlástalan vagyonmentéssel”. Néhány évvel ezelőtt, az egyszerű emberek érvei alapján, jómagam is feltettem nyilvánosan a kérdést, miszerint felbukkant-e ilyen jelenség a vajdasági magyar közéletben. Legalább egyetlenegy esetben?! A válasz kizárólagos nem volt. Szóba sem kerülhet – jelentették ki erélyesen. Minden kisebbségi politikus keze tiszta. A sajtóban szorgalmasan nyilatkoztak sikereikről. Szerénytelenségben sosem voltak híján. Emberfeletti áldozatok? Igen! Óriási sikerek? Ó, igen! Visszaélések? Nem! Itt szentek és sérthetetlenek uralkodnak és parancsolnak. Ezek után – gondolom én – a Guinness Rekordok Könyvében van a helyünk! Ez azért is óriási szenzáció, mivel köztudott, hogy Szerbiában továbbra is vérbeli pártokrácia uralkodik, egészen archaikus kiváltságrendszerrel. A pártok olyanok, mint a törzsek, rajtuk kívül nincs élet. A tőke és a politika összefonódása olyan méretű, ami kedvez a különböző maffiózóknak. Ez nem titok. Elegendő felnyitni a napilapokat, hogy meggyőződjünk róla. A magyar kisebbségi sajtó is bőven találja ezeket a skandalumokat, a „mieink” ügyében azonban néma marad. Ez még hosszú ideig tabutéma lesz. Nálunk Márait is cenzúráznák. (2010)

(Apokrif Magyar Krónika – Hommage á Márai Sándor) Valahányszor valami bizonytalanságot észlelek a magyar közéletben, fellapozom Márai Sándor naplójegyzeteit. Apokrif Magyar Krónikának nevezhetném őket, melynek az 1984–1989 között írt részei már nem is csak krónikák: inkább a modern regényhez állnak közel. Megrázó regény a haldoklásról. Vagy halálnapló. Először házastársának, Lolának az exitusát éli át, már-már olyképp, mint a sajátját. A magyar irodalomban alig ismerek gyöngédebb vallomást az elmúlásról. Lola kezét szorongatta, míg az ápolónő a vérnyomását mérte. Az egyik pillanatban a vérnyomásmérő már nem mutat semmit. De még lélegzik – jegyzi meg Márai. Erre a motívumra vissza-visszatér – egészen öngyilkosságáig. A külvárosi fegyverkereskedésben revolvért vásárol. Közben rábukkant felesége naplójára, vagy száz noteszfüzetre. Éjjelente olvasgatja. A naplóíró egy másik naplóban fedezi fel önmagát, úgy írja tovább a naplóját. Szeme gyorsan romlik, attól fél, hogy adott pillanatban a fiókban nem találja meg a pisztolyt. San Diego utcáin sétabot segítségével botorkál. A fegyverkereskedésben elmagyarázzák neki, hogyan kell a pisztolyt megtölteni. Aztán a helybéli rendőrőrsön, elég magas honorárium ellenében, kiképzésben részesül. Elsajátítja a stukker fortélyait. Naponta haldoklik. Elmaradoznak a séták, már csak a napi tíz cigaretta marad. És a magány. Hónapokon keresztül csak a bejárónővel vált néhány szót. 1989. február 21-én öngyilkos lesz. Végzett magával, idegenben – mint egy igazi kisebbségi. Halálnaplót írt, miközben az életéről/életükről vezetett naplójegyzeteket olvasta. Szinte az utolsó napig. Az anyanyelvétől távol élő írónak a napló nem csak műfaj, hanem életforma: az azonosságtudat mindennapi vizsgatétele. 1989-et írtak. Magyarország a rendszerváltás küszöbén állt. Küldöttségek érkeznek hozzá, amelyek kilátásba helyezik, hogy életműve, a Márai-összes, bőrkötésben jelenik majd meg. Szó sem lehet róla mindaddig – nyilatkozza –, amíg az országban orosz katonák tartózkod-

nak, és nem tartanak szabad, demokratikus, többpárti választásokat. Röviddel öngyilkossága után mindez megvalósult. Magyarország (ez esetben is) elkésett. Halálnaplójában Márai többek között a következőket is lejegyezte: „A kommunisták csak végrehajtják azt, amit a szűrös gatyás jobboldaliak tervelnek.” Bethlen Istvánnak a nyilasokhoz intézett mondatát idézi: „Az urak azt hiszik, hogy jobbra mennek, de a valóságban körbe járnak, és addig mennek jobbra, amíg megérkeznek szélsőbalra.” A diagnózis pontos volt, Magyarország azért késlekedett, mert körbe-körbe jár. Tételezzük fel, hogy néhány hónappal előbb következik be a rendszerváltás. Márai hazatér. Ünnepelesen fogadják. A pártok rángatják, ki erre, ki arra. Aki nincs velünk, az ellenünk van – hangoztatják. Mivel sehova sem kíván csatlakozni, gyanús lesz. Talán még azt is felhánytorgatják neki, hogy komcsi, miután néhányszor igen megértően írt a szocializmusról. Ő pedig nem szándékozik sem forradalmár, sem reformista lenni. Se „nemzeti”, se „kozmozopolita”. Hű akar maradni önmagához meg az elveihez. Csak botorkáló Márai akar maradni. (2010)

(*Elsuhanó luxusokcsik*) Látom a politikusok elsuhanó luxusautóit. Sok a funkciójuk, nincs idejük. Szónokolnak, megmagyarázzák, miben merül ki a nemzeti érdek, és aztán kocsikáznak tovább. A kisebbségben ugyanaz az ikonográfia. Csak az ikon kisebb. Igaza van Márainak, csak egy párt van, amelybe érdemes beiratkozni: a szegények pártja. Az életben sok dolgot kellett megtanulnom, előfordult, hogy újra meg újra át kellett venni a leckét, de abban mindig biztos voltam, hogy a nemzeti érdekről az egyszerű emberek tudnának a legtöbbet beszélni. Ők azonban hallgatnak. Dolgoznak. Erről jut eszembe, hogy pár évvel ezelőtt találkoznom kellett egy német politikussal. Nem volt szövetségi miniszter, csak államtitkár, vagy ilyesféle. Az *Exterritóriumot* kellett volna dedikálnom. Öt perccel a találkozó előtt a megbeszélthelyen, egy berlini kávézó teraszán várakoztam, mert megtanultam, hogy a németek nem szeretik, ha valaki késik. Három perccel előbb érkezett. Kiszállt az autóból, becsukta maga mögött az ajtót. Ő vezetett, nem volt sofőrje. Majdnem kilöttyent a csészéből a kapucsínó. A táskámban volt az *Exterritórium* egy példánya, arra gondoltam, majd azt dedikálom. De nem így történt. Ő vette elő a könyvet, amelyet előzőleg megvásárolt. Szerencsére éppen nem tartottam a kapucsínóval teli csészét a kezemben. (2010)

(*A tenger és a mondat*) Márai hazátlannak érezte magát szinte mindenütt. Azt írja, életérzés szempontjából Magyarországon is idegen lenne. Talán a tenger partján otthonosan érezné magát. Véleményem szerint a tenger az elárvult anyanyelvi mondat számára a legnagyobb vigasz, hiszen a végtelenség előtt kell küzdeni minden egyes szóért. (2010)

(*A mi kis kapitalista üdvöskéink*) „Minden kapitalizmus, amely nem köt idejében ésszerű kompromisszumot a nyugati értelmezésű szocializmussal, menthetetlenül vörös, barna vagy zöld fasizmus válfajába süllyed” – írta az emigrációban élő Márai Sándor. Amennyiben az idézett sorokat ma jegyeznék le, nyilván kiüldöznek a világból. Amennyiben tájainkon adná közre idézett gondolatát, kénytelen

lenne újfent a Nyugaton keresni menedéket, midőn a mi kis kapitalistapárti üdvöskéink minden bizonnyal nemzetárulónak bélyegeznék. (2010)

(A nemzeti diktatúráról) A lenzburgi irodalmi estemen Svájcra faggatnak a moderátorok. Szubtilis félelmet érzek a svájciak lelkében, válaszolom, amely arról szól, hogy elvesztik mindazt, amire a 20. században szert tettek. Az új évezredben ez a félelem terjed egész Nyugat-Európában. Sokkal irracionálisabb, mint a második világháború után felülkerekedő bizonytalanság. Akkor a katasztrófaérzést gyógyította a győzelmi mámor. Ám Márai Sándor már érzékelte a veszélyt. Svájci útján Gide naplóját olvasta. Gide arra panaszkodott, hogy a franciák diktátort akarnak, nem fasiszta, nem is kommunista diktátort, hanem franciát. Nemzetit! A franciáknak szerencséjük volt, individualizmussal gyógyították a szorongást. Még a nagy nemzeti karizmával rendelkező De Gaulle is sértődötten visszavonult, nem lehet uralkodni egy nemzeten, amelynek vagy ötszáz fajta sajtja van, mondta ironikusan, de mindenesetre szellemesen. Európában manapság egyre inkább növekszik azoknak a száma, akik úgy vélik, hogy a nemzeti diktatúra a szorongás gyógyírja. Úgy látom azonban, hogy Nyugat-Európában mégsem teszi kívánatossá a diktatúrát, ám Európa keleti felében a szorongás új tekintélyelvűségbe vezet. Az oroszok a XX. században is, de most is az élen jártak. Putyin azt ígéri, hogy visszahódítja az oroszok nemzeti egységét, dicsőségét, az orosz ember újra boldog lesz. Boldog patrióta. A nemzetállam-eszme önkéntes szolgálja! A putyinizmus rossz európai álom, amely Európa egyes régióiban könnyen valóság lehet. Abban bízom, hogy a nyugati világban, bármekkora is legyen a szorongás, erre mégsem kerül sor. (2011)

(Újvidék – via Bécs) A világháború után Márai első útja Svájcba vezetett. Hegyeshalomnál éhes volt, Bécsben álmos, Salzburgban szorította a cipő. Zürichben pedig mérges, mert nem jött azonnal a hordár. Fordítva teszem meg az utat. Zürichből indulok. Hordárt soha életemben nem fogadtam, de Zürichben nincs is szükségem rá. Kiszálltam a lenzburgi vonatból, és az első oszlopnál megpillantottam a csomaghordó kocsit. Anikóval felraktuk a poggyászt, a lift működött így nagyobb erőlködés nélkül elhelyeztük kofferjainkat a csomagmegőrzőben. Svájcban minden tökéletesen működik, ez a tökély már szinte bántó. Kispolgári paradicsom, mondják. Pontosítanék: a kispolgárság ez esetben más jelent, mint Közép-Kelet-Európában. A svájci kispolgár tartózkodik a populista rituáléktól, szívesebben műveli saját kertjét, mert legalább az individualizmus látszatát kívánja megőrizni. Békében akar élni a világgal. Megveti azokat, akik nem tudnak például udvariasan köszönni. Salzburgban nem szorított a cipő, de a pályaudvar fényei felriasztottak álmomból. Bécsbe pihenten érkeztem, így egész nap kedvemre csavaroghattam a városban, hogy estére beüljek az egyik Gastarbeiter-buszba. Akkor kezdett szorítani a cipő. (2011)

(Ki a magyar?) Üdvözlendő, hogy a Magyar Nemzeti Tanács megszervezi a magyar fiatalok ösztöndíjazását. Régi hibán javít ezzel. Főképpen azt tartom üdvösnek, hogy szerbiai ösztöndíjakat biztosít. Végül is igaz van Németh

Lászlónak, itt kell mély gyökeret eresztetni. Sajnálatos azonban, hogy nem hangsúlyozzák ki minden egyes alkalommal: ez az összeg az adóforintokból áll össze. Legalább a nemzeti összetartozás ünnepén illene ezt nyilvánosan megköszönni. Ugyanakkor nem tudom értelmezni a kritériumot, hogy a magyar választói névjegyzéken való szereplés külön 25 pontot ér, ami újra csak megosztja a vajdasági magyarságot. Gondoljuk csak végig! A mintegy 240 000 magyar választópolgár közül 140 000 iratkozott fel erre a listára. Ebből mindössze 70 000 járult az urnák elé. Ezek a számadatok lesújtóak, nemkülönben fájdalmasak. Ennek a miértjéről kellene elgondolkodni a felelős vezetőknek. A magyar kormánynyilatkozatok alapján állítható, hogy az ösztöndíjazás célja, minél több magyar tanuljon anyanyelvén. Tételezzük fel, hogy egy fiatalember nem iratkozott fel a választói névjegyzékre, ám magyar nyelven folytatta tanulmányait. Miért lenne ő másodrangú magyar? Vagy a szülők nem jelentkeztek az egyébként is nagyon foghíjas listára, ellenben gyerekeiket magyar tagozatokra írátták. Ők egyértelműen magyar identitás mellett vallottak színt azzal, hogy magyarul tanultak. Ettől nagyobb bizonyíték nem létezik, tehát erről felesleges bármilyen disputát folytatni. Mint annyi más hasonló, kirekesztést hirdető esetben, ezúttal is Máraira gondolok. „Magyar az – dobjuk végre a szemétre a sok híg elméletet – akinek az anyanyelve magyar – írta –, s aki úgy érzi, azonos az anyanyelvével és magyar. Minden más gonosz és veszélyes halandzsa.” Főleg napjainkban nem engedhetnénk meg magunknak a fényűző halandzsát, kirekesztést és a megosztást, amikor romokban hever a magyar oktatási rendszer. Nem kétséges, hogy a döntés befolyásolni fogja a közelgő népszámlálási eredményeket is. Természetesen, ha a MNT tagjai saját jövedelmükből ösztöndíjalapot hoznak létre, akkor semmi kifogásolható sem lenne abban, hogy azokat részesítsék előnyben, akik megválasztották őket. Ezért léteznek magánalapítványok. Azonban ez esetben egészen másról van szó. A MNT vezetőinek jövedelméhez azok a magyarok is hozzájárulnak, akik nem iratkoztak fel a választói listára. A nyilvánosságra hozott adatokból kiderül, hogy ez a jövedelem nem csekély, sőt, viszonyainkhoz mérten kimagasló. Arról most nem is szólnék, hogy a közelgő választások előtt milyen káros következménnyel jár az ilyesféle megosztó politika. Ha így folytatjuk, akkor ne csodálkozzunk azon, hogy a magyar pártok szavazóbázisa rohamosan zsugorodik. A kérdés azért is érzékeny, mert a magyar pártok többsége kifogásolta a jelenlegi választási lista felállításának módját, ugyanakkor a zentai tanácskozáson azok a magyar politikusok, akik részt vettek a törvény megszövegezésében, elismerték, hogy a választói lista ügyében többet nem sikerült „kicsikarniuk”, egyszersmind ezt a megoldást rájuk oktrojálták. Amennyiben ezt elismerték, akkor miért húztak választóvonalat a délvidéki magyarságon belül? Ki a magyar? (2011)

(Tanulság) „De mit tanult ez a nemzet Trianonból? Semmit!”, jajdult fel Márai Sándor 1944 telén. „Felnevelt egy zsebrák, basáskodó, önző és műveletlen középosztályt, s utált mindent és félt mindentől, ami igazi műveltség.” (2011)

(Elrabolják Európát?) A hazai, illetve a nemzetközi médiának köszönve szinte majdnem mindent tudunk a 32 éves Anders Behring Breivikről, a 93 halálos

áldozatot követelő merénylet végrehajtójáról. Különböző összeesküvés-elméletek születtek, a közvélemény felháborodott, vannak, akik apokalipszist jósolnak, vannak, akik egykedvűen tudomásul veszik a történeteket, és vannak, akik szeretnének nem venni róla tudomást. A hétköznapi életben megvívjuk a magunk kis harcait. Valahol valami történt, gondoljuk, közben azzal nyugtatjuk magunkat, hogy vannak katasztrófák, amelyeket nem lehet megelőzni. Az információáradatban tanácstalan vagyok. Az biztos, hogy Brejvik szélsőjobboldalinak vallja magát, aki harcot indít az iszlám és a marxizmus ellen, azonban mindez még nem nyújt kielégítő magyarázatot. A jobbközép bizonytalansága is felemás interpretáció. Mélyebb, tektonikus változások indultak be, a szélsőjobb térnyerése csak következmény. Valami történik Európában, amire egyelőre nincs elfogadható magyarázat. Zavar és tanácstalanság uralkodik. Mondják, hogy a XX. század a totalitarizmus és a diktatúrák százada volt, amennyiben ez így igaz, akkor a totalitarizmus szélsőségekre hulló korszaka vár ránk. A totalitarizmus darabokra potyogott részei önálló életet gyakorolva élnek tovább. Történetesen az első évtized bevezetőnek számít a rejtélyes jövőbe vezető úton? Ebben az új bizonytalanságban jut eszembe Márai Sándor könyve, az *Európa elrablása*. „A világra leng,” olvasom újra a II. világháború után írott mondatokat „és lehet, hogy Európa felett leng el”. Aztán így folytatta: „De senkin és semmin nem érezni, hogy hisz az európai küldetésben, ahogyan hitt még benne Kolumbusz, Michelangelo, Goethe, Planck vagy Einstein. Valamit elraboltak Európából a vad erők, melyek acélseprővel sepertek végig a városok és a csataterek felett. Az emberek élnek, mert élni organikus lehetőség Európában is. De az élet ihlet nélkül nem szerep, csak tényészet. Európában nem csak a nemzedékeknek, a földrésznek sincs ihlete többé.” Az 1947-ben kiadott Márai-könyvre egy budai antikváriumban találtam rá 1976-ban. Először olvasva arra gondoltam, hogy Márai túloz. Kiléptünk abból a válságból. Európába vettem a bizalmamat, mert Európa képviselte az utolsó reménysugarat. A távoli jövőt. Mert a hetvenes évek végén nem gondoltam, hogy tíz év múlva bekövetkezik a rendszerváltás. A nyolcvanas évek közepén sem gondoltam a nagy fordulatra, inkább kompromisszumokkal terhelt, lassú menetelésre számítottam. Arra, hogy tántorogva haladunk Európa felé. Akkoriban nemzedékem legjobbainak Európa volt a titkos jelszava. Újvidéken és Belgrádban, Budapesten és Ljubljanában. Ám mindez elsősorban kulturális tervezet volt, a kultúra volt a remény humusza. Aztán a szocialista országok röpke néhány hónap alatt belepottyantak a szabad piacba, a parlamentáris demokráciába, a többpártrendszerbe. A kultúra felkészült erre a pillanatra, viszont a politika nem. Hiába volt készenléti állapotban a kultúra, az „új demokráciában” kiderült, hogy a kultúra mellékes. Kultúrát hordozó polgárság nélkül jött létre az úgynévezett polgári társadalom. Minél inkább csökkent a kultúra rangja, annál inkább erősödött az Európából való kiábrándulás. Ezzel a kiábrándulással szembesültem az egykori Jugoszlávia széthullása után. A háború után! Ama háború után, amelyben Európa-nosztalgiam volt. Vagy létrejön Európa egysége, vagy pedig elveszítjük azt is, ami megmaradt. Eközben erősödött az Európa-ellenesség. Az ifjúság jelentős része nemzetállamot akar, és ennek érdekében jobbra tart. Hol végződik az új, hosszú menetelés? Többé nem a maradi „öregek” gúnyolódnak

az „européerségen”. Ők legfeljebb kedveszegetten zsörtölődnek. Most fiatal tünetők vonulnak az utcákon, és szenvedélyes kurjongatás közepette utasítják el Európát. Immár nem az ortodox kommunista vezetők ítélik el az európaiságot és a kozmopolitizmust, hanem az ifjak, akik a későn születettek kegyelmének köszönve tiszta lelkiismerettel utasítják el azt, amiről nem kis büntudattal álmodoztam. Ezzel kapcsolatban eszembe jut új könyvem egyik szereplője, a kalauz, aki bevallja, hogy azért lett kommunista, hogy láthassa Európát. Mert csak párttagok lehettek külföldi járatokon kalauzok. Úgy érzem, ez a kalauz görbe tükröt tart elém (is). Azért fogadtam el fogcsikorgatva és háborgó lelkiismerettel a kapitalizmust, hogy közelebb kerüljek Európához. Annak ellenére, hogy modern európai kultúram nem volt kapitalista szellemű. Megjegyezném, Nyugaton a kultúra nem a demokrácia lakója! Európa keleti részén azonban másképpen alakultak a dolgok. Megbékéltem azzal a gondolattal, hogy a „kapitalista úton” jutunk Európába. Vajon mi mást tehetnék? A kapitalizmus bírálata a diktatúra visszasírásának gyanúját keltené. A szellem embere arra ítéltetett, hogy csüggedve tántorogjon a végletek között. Középuton kellene haladni, de nincs középut, közepén csak bozótos ösvények vannak, melyeken könnyű eltévedni. (2011)

(*A képzeletbeli Velence*) Minden embernek, írta Márai Sándor, két szülővárosa van. Az egyik Velence. Most, hogy hosszabb útra készülök, és útközben Velencében tölthetek néhány napot, egyre többször álmodom a gondolák városáról. Egyszer jártam ott, azonban az emlék teljesen megfakult. Valójában csak az álombeli Velence él a tudatomban. Trieszt valóságára egészen pontosan emlékszem, a római utcák még mindig elevenek emlékezetemben, holott életemben csak egyszer jártam ott. Velence azonban más. Gyakorta hiszem, hogy csak a képzeletemben létezik. (2011)

(*Krleža – ma*) Nenad Popovićtyal kirándulunk Triesztbe. Trieszt egyébként az isztriaiaknak olyasféle közelséget jelent, mint a szabadkaiaknak Szeged. Néha csak „kiruccannak”, hogy megigyanak egy kávé, vagy hogy beleszaboljanak a nagyvárosi levegőbe. A szlovén határon alig van ellenőrzés. Az egyszerű isztriai polgár, ha alkalma adódik, ott vásárol be élelmiszerből, mert Triesztben olcsóbb, mint például Rovinjban. Főleg turistaidényben különböznek lényegesen az árak. Boldogan indulok útnak. Legalább az emlékek kedvéért vásárolok egy farmer-nadrágot, hiszen a hatvanas években valamennyien ott öltözködtünk. Előbb azonban megiszunk egy jó olasz kávé a Caffé Tomaescóban. A kávézó egy többemeletes épület földszintjén helyezkedik el, a ház valamikor Mussolini tulajdona volt, ma az unokájáé. A rendszerek változnak, a magántulajdon azonban szent marad. Trieszt egyik legszebb terén Miroslav Krleža kerül szóba. Jó érzéssel hallgatom, hogy a kilencvenes évek bizonytalanságai után Krleža újra aktuális Horvátországban. Hatással van a fiatal nemzedékekre olyannyira, hogy befolyásolni tudja a fiatal értelmiség értékrendjét. A horvát író naplóiról beszélgetünk, és egyetértésben állapítjuk meg, hogy naplójegyzeteiből hiányzik a személyes látószög. Amikor a közügyekről ír Krleža, akkor is végítéletet mond ki. A személyesről legtöbbször csak álmodik. Bizonyára azért, mert nem nyomasztotta

a magány. Márai naplóira terelem a szót. Ő bezzeg a nagy magányosok közé tartozik. Egy ideig divatos volt, mára azonban magányos lett, mert a jobboldalról és a baloldaltól is elmondta a véleményét. Szóba került, hogy a horvát irodalom naplóirosi hagyománya igen szerény. Mert az ÉN, az ego zárkózott, jegyzi meg Nenad Popović. A kis nemzetek kultúrájában csak a MI létezik. Igazat adok neki. Azt mérlegelem, hogy a szocializmusban részben igazolható volt a bezárkózás, a többes szám mögé rejtőzés. Az néha sajátos zszargont szült, mert a többes szám a hatalom retorikája volt. Annak álarca mögül néha bírálni is lehetett. Manapság, a többpártrendszerben, ez a retorika némileg módosult, mert itt-ott megjelenik az egyes szám első személy, de mögötte kőkeményen áll a hatalom. Még a személyes hangvételű politikai kommentárok egyes szám első személye is hamis, mert a mögötte álló hatalmat védi azokkal szemben, akiknek nincs hatáskörük. Nézzük csak meg a pártsajtónkban megjelent kommentárokat, a bírálatok azokra sújtanak le, akiknek nincs semmiféle illetékességük. Ez arról szól, hogy az egyes szám első személy elnyomása nem csak a szocializmus sajátossága. Igaz, a nyugati médiumokban ez másként jut kifejezésre. Minden valamirevaló kommentátor a hatalmat bírálja. A saját lelkiismerete nevében! Megegett, hogy egy-egy kommentátor értékrendje számomra idegen volt, de akkor is elgondolkodtatott, mert rögtön észrevettem, hogy nem a pártkatona beszél, hanem a szabad individuum szólal meg. A napló azonban a kommentárnál is kockázatosabb műfaj, mert az ember nem beszélhet másként, csak egyes szám első személyben. Különben rögtön lelepleződik, és azonnal kiderül, hogy nem az ő világról van szó. A naplóíró az idő áldozata, ki van szolgáltatva az időnek, az idő sebeitől, stigmáitól nem menekülhet. Gyakran a tévedései is olyan fontosak, mint az igazságai. (2011)

(Az ideális kispolgárról) Márai írta még 1928-ban, hogy Bécs az európai ízlés végvára. Akkor is az volt, és ma is az. Udvariasan csiszolhatja a goromba Balkánt és a virtuskodó Magyarországot. Abban is igaza van Márainak, hogy Bécsben él az ideális kispolgár. Ideális, mert szereti Mozartot, Beethovent, Schubertet, Nestroyt, Grillparzert és Hoffmanstalt. És nem hagyja magát befolyásolni a politikusoktól. Szelíden megmosolyogja a szónokokat, beül a kávéházba, szerzetárasan elfogyasztja a kávéját, és megállapítja, hogy ezúttal is neki volt igaza, nem pedig a politikusoknak. De ez sem bosszantja túlságosan. Így volt ez mindig, gondolja. Nem is fontos! Ennek a mértéktartó szkepticizmusnak köszönve volt Ausztria valaha „slampossággal enyhített abszolútizmus”. Szerencsére az osztrák kapitalizmusban is maradt némi slamperáj. (2011)

(Márai-variáció) A közép-európai embernek két fővárosa van. Az egyik Bécs.

(Európa, vigyázz!) Több újvidéki értelmiségi barátomnak felkeltettem az érdeklődését Márai Sándor iránt, miután az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Napján elhangzott előadásomban az író párhuzamba állítottam Thomas Mann-nal. „Márai Sándor 1947-ben rémülten kiáltott fel. Elrabolták Európát, írta, és attól félt, hogy senki sem hisz többé az európai küldetésben, mint Kolumbusz, Michelangelo, Goethe, Planck vagy Einstein. A földrésznek sincs közös ihlete

többé, írta. A berlini fal ledöntése után mintha újra megtaláltuk volna a közös ihletet. Napjainkban kiderült, hogy foszladozik. A mindinkább kulturális válságba torkolló gazdasági válság, a globalizmustól való félelem fölébresztette azokat a vad erőket, amelyek visszavonulni látszottak. Ő ezt a közös világot féltette. Egy másik nagy európai író, Thomas Mann gondolataira utalnék, aki a harmincas évek második felében erélyesen figyelmeztetett: Európa, vigyázz! Arra intett, hogy harciasabban kell kiállnunk az olyan hagyományos értékek mellett, mint a humanitás, a felvilágosodás, az észbe vetett hit, a kultúrák találkozása. Ő is a közös világot védelmezte. Ma úgy látom, hogy a harmincas évekre emlékeztető, baljós *deja vu* játszódik le körülöttünk, amikor újra időszerű a Thoman Mann-i jelszó: Európa, vigyázz!" Barátaimnak először Márai naplójegyzeteit javaslom olvasásra, melyeknek egy része megjelent szerbül is. Úgy látszik, még kaphatók e könyvek. Néhány nap múlva néhányan felhívnak és megköszönik, hogy felfedeztek egy nagy európai magyar író. (2011)

(Az EU-ban, Konstantinovičtyal) Végre Szerbia kiérdemelte a kandidátusi státust! A késő éjszakában Újvidéken hallom az autók túlkölését. Kilépek a teraszra, ahonnan jól látom az EU-zászlókkal robogó autókat. Örülök, azonban az örömben üröm is vegyül, miközben azokra a barátaimra gondolok, akiket közel húsz éven át éppen az európai hitvallás miatt szidalmaztak, kritizáltak és megaláztak. Tulajdonképpen nem is a kilencvenes években kezdődött mindez, hanem régebben, még a hatvanas évek elején megtapasztaltam. Gyökértelen kozmopolitának neveztek azokat, akik hittek, hogy Márai Sándor szavaival éljek, az európai hivatásban. Igaz, akkor ezt az ideológiát nem emelték állami rangra, erre csak a kilencvenes években került sor. Barátaim közül sokan már nincsenek az élők sorában, de ha élnének, akkor sem kérne tőlük senki elnézést. Most Ivica Dačić belügyminiszter Brüsszelben énekli a Miljacka című dalt. A hír hallatán úgy éreztem magam, mintha valamelyik külvárosi kocsmába tévedtem volna. Ha nekem lehetőségem lett volna jelen lenni a brüsszeli ünnepségen, akkor szerényen az európai zászlók árnyékában Radomir Konstantinovič *A vidék filozófiája* című művét olvastam volna. Mégpedig a *Treći program* című folyóiratban 1969-ben megjelent első kiadást, amelynek megannyi mondatát aláhúztam és kijegyzeteltem. Fontos nap ez, vallom én is, de cseppet sem mellékes, hogy ki és miként értelmezi. Saša Ilić Zoran Djindjićre emlékező cikkét olvasgatva a Peščanikban megfordult a fejemben, hogy nem mellékes, ki és miért tartja fontosnak. „Egyedül a Szerb Tudományos Akadémia és az Egyház főméltóságai közbiztonsági erők támogatásával morzsolják majd az imafüzért a szabadságszeretők egzekúciójához”, írja a fiatal belgrádi író. Ő ezen a napon Djindjićre emlékezik, én Konstantinovićra. Djindjić nevét nem hallom ezen a napon, de Konstantinovićét sem, akit az akadémikusok verőlegényei nemrég a kisebbségi pártajtóban nyilvánosan rágalmaztak. (2012)

(A szocializmusról) Döbbenet, mennyire frissen hangzik Márai Sándor mondata: „Minden kapitalizmus, amely nem köt idejében ésszerű kompromisszumot a nyugati értelmezésű szocializmussal – menthetetlenül a vörös, barna vagy zöld

fasizmus egyik válfajába süllyed.” Mintha tegnap írta volna, pedig 1951-ben született az elképesztően aktuális mondat, amelyet a mi kis peremkapitalistáink, esetünkben vidéki kiskirályaink, miniburzsujaink oly álságosan sepernek a szőnyeg alá. (2012)

(*A Rákok Rendje – itt és ma*) A nagy választási hangzavarban, az elképesztő öndicséret idején, a kisebbségi marakodás láttán, éjszakánként Arany Jánoshoz menekülök. Tanulok túrni és zsörtölődni, ahogyan ezt Márai Sándor jegyezte meg Arany Jánossal kapcsolatban. Éjfél után, a hétköznapi élmények hatása alatt *Az elveszett alkotmányt* olvasgatom és a Rákok Rendjének említése után a mi diadalittas maradiságunkra gondolok. Hogy zibongnak, tülekednek a korteskedésben! „Változik itt minden: pénz, szín, köpenyeg, divat és toll” panasolta a költő. Halkan ismételve a mondatot. Nem csoda, hogy Arany János ebben a magyar valóságban egyedül maradt. „*Én magam most is szabadelvű vagyok – írta 1845. augusztus 1-jén keltezett levelében –, de fájdalmasan hat rám érezni, hogy nincs e megyében elvoroconom. Meglehet, nekem különös fogalmaim vannak a szabadelvűségről.*” Szerencsére nem „ebben a megyében” él Arany János, és nem ma, mivel szabadelvűsége miatt kétségtelenül a fejére koppintának a pártsajtóban. Az *Elveszett alkotmányból* pedig hiányolnák a magyar szellemiséget. Hát, így vagyunk Arannyal! (2012)

(*Nem tanultak Marxtól*) Megtaláltam a napjainkra vonatkozó mondatot. Márai Sándor írta amerikai emigrációjában, hogy teljesen „közömbös, hogy a dolgozó embert a haszon-éhes – tehát kapitalista – vagy a hatalom-éhes – tehát kommunista rendszer zsákmányolja-e? A kapitalista sokat tanult Marx óta. A kommunista semmit.” A mi kis kapitalistáinkkal viszont az a baj, hogy nemcsak haszonra, hanem hatalomra is éhesek. Egy 2010-es feljegyzésem jut eszembe. Derridát idéztem: „Nem azt mondom, hogy örökösei vagyunk Marxnak, de bizonyos, hogy nem lehet kitorölni Marxtól az örökségből.” Jogos iróniával hozzátettem, hogy a francia filozófus még időben emlékeztetett arra, amiről Derrida magyar tanítványai máig hallani sem akarnak. (2012)

(*Magyar irodalom*) Budapestre készülődöm. Régóta nem jártam ott. Jó okom van, hisz a 83. Ünnepi Könyvhétre jelenik meg legújabb kötetem. Két délután is dedikálok a Vörösmarty téren. Közben élő rádióműsor, baráti találkozók. Tömöttnek ígérkezik az a néhány nap. Előtte a *Literaturen* magyar számát lapozgatom. Esterházy Péter Nádas „régimódi modernizmusát” dicséri. A folyóirat a legnagyobb elismeréssel illeti a magyar kultúrát. Jóleső érzés ilyen minősítést olvasni, hiszen ezekben a hónapokban az európai sajtóban a magyarság ázsiója lealkonyulóban van. A Freedom House szerint Ukrajnában és Magyarországon putyinizáció folyik. A világlapok az ébredező Horthy-kultuszról cikkeznek. A sötét történelmi múltidéző helyet kap a szerbiai sajtóban is. Márai Sándor találó gondolata jut eszembe: „A magyar irodalom nagy volt. Néha úgy tetszik, nagyobb volt, mint a nemzet.” Ezeket a mondatokat 1952-ben, amerikai magányában jegyezte le.

(*Feledésbe merült-e Márai?*) A nemzetközi sajtó egyre többet cikkezik a magyarországi Horthy-kultuszról, mire a magyar kormánypárt hívei váltig állítják, hogy ilyesmi nincs, pusztán a nemzetközi baloldal esküdött össze Magyarország ellen. A téma beszivárgott a szerbiai sajtóba is. Nyilvánvaló, hogy az újvidéki szerb értelmiségieket mélyen érinti, főleg azokat, akik idehaza Draža Mihailović rehabilitációja ellen tiltakoznak. Azért is, mert Újvidéken játszódtak le a „hideg napok”. És ebben a helyzetben a Horthy-kérdés felidézi családom történetét, személyes gyerekkori és ifjúkori emlékeimet. Igaz, hogy a szüleim is, akárcsak rokonaim, illetve az utcabeliek reménykedve fogadták Horthy bevonuló honvédjeit. A királyi Jugoszláviában ugyanis nemzeti jogaikat alaposan megnyirbálták, az itteni magyarság még a földosztásból is kimaradt. Tömegesen kerültek cselédsorsba, jórészt napszámos-kisebbség lett a magyar. Helyzetük jobbra fordulásában bíztak. Röpké egy év elmúltával reményeiket beárnyékolta a bevonulók viselkedése. A pesti urak harsány nemzeti jelszavakat harsogtak, és legfeljebb a helyi magyar urakkal bratyiztak. Tetten érhető volt az a neobarokk álmagyarság, amelyről Szekfű Gyulától Márai Sándorig sokan írtak, és amely manapság is időről időre felbukkan. Küldte Horthy a Délvidékre az úrhatnám Magyarországot. Most ismerem csak fel, hogy tapasztalataik mennyire összhangban vannak Márai észrevételeivel, aki szerint a magyarok akkor veszítették el véglegesen Kassát, amikor bevonult ez az úrhatnám Magyarország, és a kassai magyarok visszasírták a cseheket. Személyesen nem tapasztaltam meg mindezt, ellenben szembesültem a másik doktrínával, amely Horthyt szőröstül-bőröstül fasisztának mutatta be, aki miatt szegyenkeznünk kell nekünk, magyaroknak. Ebben a környezetben az újvidéki hideg napok jelentették a Horthy-rendszer paradigmáját. Ezt tanultam az iskolában, ezt olvastam az újságokban, ezt hallottam a közéletben. A hideg napok természetesen egyetlen szóval sem igazolható szörnyűséges, rettenetes és kegyetlen tett volt, amiért 44-ben ártatlan magyarok lakoltak. Az úrhatnám magyarok elsőnek menekültek el bűneik elől, és magukra hagyták az ártatlan magyarokat, akiket 1944 őszén meghurcoltak, főbe lőttek, tömegsírba vetettek. A nincstelének fizették meg az úrhatnám magyarkodók vétkét. Vajon az úri osztály visszasíratói gondoltak-e a bácskai tömegsírokra, amelyeket, persze, nem lehet a „hideg napokkal” igazolni. Gondolnak-e arra, hogy felmenőik milyen gyáván hagyták el a bűnhelyet, hagyták, hogy mások lakoljanak helyettük. És maradt utánuk sok minden. A szegyen, a stigma, az igazságkeresés göcsörtös útja. Nyilvánvaló, hogy Horthyról árnyaltabb képet kell kialakítani, valahogy úgy, ahogy ezt Romsics Ignác teszi (érdekes lenne egyik-másik tanulmányát szerb nyelvre lefordítani), hiszen Horthyt tényleg nem állították a nürnbergi bíróság elé háborús bűnök miatt. Azért azt is tudnunk kell, hogy morális felelősséggel tartozik az antiszemita törvényekért, hogy nem volt ereje szembeszállni az irredentista mozgalmakkal, amivel tragikus útra terelte Magyarországot. Márainak kell igazat adnom, aki a napi politika felett íróként nyilatkozott: „A Horthy-világ, a neobarokk úrhatnamság, ál-úríság. A faji származási előjogok cigányos fitogtatása. A vérszomjas kapzsiság. A »középosztály« magatartása. És ami utána következett. Magyarországon ma sem tudják sokan, hogy a »polgár« hivatás volt, a középosztály csak érdekszövetkezet.” (2012)

(Deja vu) Mit látok magam körül? Marakodást, törtetést, pártkarrieristákat, dolyföt. Deja vu! Néha úgy tűnik, csak a nevek változnak. Az egypártrendszerben is a pártértelmiségiek leckéztettek, most is. A különbség, hogy most a kis és nagy politikusok buzgón építgetik a legvadabb kapitalizmust. Az egyik a kis, a másik a nagy fogaskerék szerepét tölti be. Közben mossák kezeiket. Ők szuggerálják, nem tehetnek semmiről. Nem elég meggyőzőek! Lassan-lassan kialakul egy kép-mutatató középréteg. Lesz középosztályunk, de nem lesz polgárságunk. Thomas Mannra gondolok, aki tisztában volt azzal, hogy nagy a különbség a burzsoá középosztály és a polgárság között. Ugyanezt hangoztatta Márai Sándor is, aki megsiratta a polgár eltűnését, és tanúskodott a mohó, törtető, zsákmányra éhes középosztály térhódításáról. Most ugyanazt látom. Újra kezdődik minden. (2012)

(Velenice és az önáltatás) Az embernek két hazája van, az egyik Velenice, írta Márai Sándor. Otthon vagyok, ismerte el Thomas Mann a „halállal szövetségben álló kacér város” utcáin. Éppen ez az ellentét, a halál és a kacérság ellentéte vonz, hív, csalogat. Még egyszer az életemben szeretném látni Velencét, ahol azzal a képtelenséggel ámítanám magam, hogy otthon vagyok. (2012)

(Rátarti szolgálak) Halála előtt, 1988-ban, Márai Sándor Nietzschét idézte: „A demokráciában a hős lelép a színről, helyében megjelenik a színész.” Ha akkor találkozom ezzel az idézettel, bizonyára kétkedve olvasom, hisz azt hittem, hogy a demokrácia az erényeket érvényesíti, annak ellenére, hogy a demagógok időről időre sikert aratnak. Lassanként azonban belátom, hogy tévedtem, mivel az egypártrendszer tekintélyelvűsége szívósan él tovább. A rendszer megváltoztatható, de a politikai kultúra átalakítása sokkal keményebb dió. Továbbra is demokrata érzelmű szeretnék maradni, de nem tudom legyőzni sem szkeptícizmusomat sem lelkiismeret-furdalásomat. A kollektivisták mámor mindig felülírja és meghamisítja a demokráciát, amelynek nélkülözhetetlen előfeltétele a kritikusan gondolkodó egyén. Makacs és öntudatos individualizmus nélkül nem létezik demokrácia. Hamvas Béla jut eszembe: „A kollektív ideológusnak – írta – nem érdeke, hogy az ember szabad legyen, hanem hogy engedelmes.” Csakhogy ennek a kollektívizmusról, mint nyilvánvalóvá vált, sokféle válfaja van. Az egypártrendszerben az emberek szégyellték a szolgálalkúságot, a többpártrendszerben büszkék rá. (2012)

(Márai töprengése) Márai 1952-ben, az emigrációban arról morfondírozik, hogy a trianoni magyar társadalom elvesztette nagyságát. „Aztán láttam ezt a társadalmat mindenféle színű gatyában, de mindig szaros volt ez a gatyá.”

(Példakép és mérce) A szervezők rábeszéltek, hogy vegyek részt és beszéljek a Radomir Konstantinovič halálának évfordulójára rendezett ünnepi megemlékezésen. Egy évvel ezelőtt, október 27-én halt meg az egyik legjelentősebb európai formátumú szerb értelmiségi. Tisztelőjeként vállaltam a feladatot, hiszen többször is írtam róla. 1998-ban saját kívánságára, volt alkalmam promoválni új regényét, a *Descartes halálát*. Éppen szülővárosában, Szabadkán. Aztán Szarajevóban találkoztunk, ahol a *Vidék filozófiájáról* beszéltem, abból az alkalomból, hogy

tagja lett a Boszniai Tudományos és Művészeti Akadémiának. Számomra szerbiai kérdésekben mérce volt, még akkor is, ha az akadémikusok főfoglalkozású verőlegényeinek ez nem volt inyére. Ezért tiltakoztam, amikor a szabadkai városatyák nem fogadták el a városi kultúráért felelős titkár javaslatát, miszerint Radomir Konstantinovićot válasszák a város díszpolgárává, mondván, hogy nem tudják, kiről van szó. Lehetséges, hogy a városatyák nem olvasnak újságot? Közismert, hogy a Milošević-rendszer egyik legtöbbet támadott értelmiségijéről van szó. Tehát cikkeztek róla. Nem volt ismeretlen. Döcögve ugyan, és elviselhetetlen ellentmondások közepette, fordulat várható. Sajtóhírek szerint ugyanis Konstantinović hamarosan szülővárosának díszpolgára lesz. Az utókor talán jóváteszi a jóvátehetetlent. Őszintén szólva nem valószínű, hogy tizenöt évvel ezelőtt megtörténhetett volna, hogy a tartományi képviselőházban Konstantinovićról beszéljek. Nyilván egyikünk sem lett volna kíváncsi. A terem hivatalos jellege kissé zavart, ezért nem bírtam ki, és kénytelen voltam megjegyezni, hogy jó lenne alternatív helyszíneken is megemlékezni Radomir Konstantinovićról. Merthogy több mint két évtizeden át épp a kitagadottak, a megalázottak, a lázongók, a nyughatatlanok ápolták Konstantinović szellemiségét. Ő volt a „másik Szerbia” mérceje. Egy közösség kultúrájának alapjait pedig csak úgy lehet képviselni, ha létezik viszonyítási alap. Számomra Márai Sándor vagy Thomas Bernhard, meg sok más értelmiségi író példakép volt, azonban mércét csak az képviselheti aki ugyanabban a közösségben, ugyanabban a kultúrában tevékenykedik, mint én. Nemzedékem legjobbainak szerencsájuk volt, mert Sinkó Ervin és B. Szabó György képviselte a mércét. Mértéket jelentettek saját tévedéseikkel, kudarcaikkal együtt. Mert a jelentős személyiségeket épp tévedéseik és tévelygéseik, kudarcaik és szellemi kalandjaik jellemzik. Jaj annak a nemzedéknek, amelyet arra ítélték, hogy a tévedhetetleneket tekintsék példaképüknek, hiszen ezzel a hazugság csapdájába kényszerítik őket. Csakhogy jaj annak a nemzedéknek is, amely nem talál a saját közösségében mércét. Napjainkban az utóbbi veszélye azért oly veszélyesen kockázatos, mert túl sok a tévedhetetlen. (2012)

(Bécs éjjele és nappala) Anikóval egy napra megállunk Bécsben. Sehol sem látam annyi sétapálcás úriembert andalogni az utcán, mint a Császárvárosban. Kifogástalan felöltők, elegáns fejfedők. És a kiegészítők: színekben harmonizáló sál és kesztyű. Márai leírása jut eszembe: „barokk Balkán, leöntve Strauss-keringővel, jólét illúzióval, egy elmúlt civilizáció kissé már avas tejszínhabjával”. A bécsi cukrászdákban hétköznapiakon is idősebb hölgytársaságok kávézgatnak. Törzsvendégek. Hajlott koruk ellenére is gondtalanoknak tűnnek. Eleganciájukat azonban nem kell túlságosan komolyan venni, mert a bécsi polgár ironikusan előkelő. Sötétédeuskor azonban megváltozik a város hangulata. Este tíz után a bécsi utcákon a vendégmunkások a hangadó; a levegőben szerb, horvát és bosnyák szavak röpködnek, az utcaseprők jóízűen köpködnek meg káromkodnak. Ez utóbbit természetesen anyanyelvükön teszik. (2012)

(A mi komédiánk) „Vannak, akik nem kommunisták, de cinikusan eladják magukat a kommunistáknak!”, jegyezte le Márai Sándor. Ugyanezt a cinizmust tapasztal-

talom azok részéről, akik fölényeskedve bírálják kollégáikat, kiket nyilvánosan bírált vagy betiltott a diktatórikus rendszer. A későn megszólaló kritikusok szerint azok csak látszólagos ellenzékiek voltak, az igaziak azok, akiket senki sem bíralt, akik csendben megbújtak, soha egy rossz szó sem érte őket, egyetlen írásuk sem zavarta a rendszer hivatalos képviselőit. Gombrowicz tollára való kelet-európai komédia! (2012)

(*Kassa, Újvidék*) A portugáliai Guimarães és a szlovén Maribor után idén a franciaországi Marseille mellett a szlovákiai Kassa lesz Európa kulturális fővárosa. Szlovákiában a rendezvény egyik emblémája a kassai születésű Márai Sándor. Szülőháza előtt életnagyságú szobrot állítottak, és teret neveznek el róla. Andreas Breitenstein, a Neue Zürcher Zeitung szerkesztője az esemény kapcsán meglátogatta a várost. Alkalma volt rácsodálkozni Kassa belvárosában II. Rákóczi Ferenc szobrára. Arra gondolok, hogy van-e hasonló súlyú és jelentőségű magyar emlékmű Újvidéken. Breitenstein figyelmét az sem kerülte el, hogy Kassán – bár tiszteletre méltó multikulturális hagyománya van, hiszen a németek, a szlovákok, a magyarok, a zsidók közös kultúrát hoztak létre – napjainkban ez a hagyomány eltűnőben van. Tudom, hogy a cikk írója járt Újvidéken, ellenben nem merem faggatni a benyomásairól, mennyit érzékelt nálunk ebből a multikulturális örökségből. Kassa legalább felvállalta, és gondozva őrzi tradícióját, de mi van Újvidékkel? (2013)

(*Magyar história, 1*) Kőd szállt le a zugi tájra. Délután nem mozdulok ki, Tormay Cécile *Bujdosó könyv* című emlékezőskötetét olvasom. Az író nő így látja a 19-es bolsevik forradalmat: „Megy robogva a halálvonat magyar éjszakákon át, ahol megáll, ott emberek kerülnek a fákra és vér folyik a városok kövezetén. A vonal mentén pedig gyakran találnak megcsonkított mezítelen holttesteket. Szamuely vonatán is ítélkeznek.” Az író nő a véres magyar történelemért a zsidókat és a félrevezetett magyar prolikat teszi felelőssé. Aztán Márai Sándor naplójegyzeteit lapozom fel. „Két forradalmat láttam”, írja 1944-es naplójában. „A berlini Spartacust és az 1919-es magyar kommunista kísérletet, de ehhez hasonlítva, ami ma történik, mindkettő gyermekes tréfa volt.” Így, egymás után olvasgatva furcsán hat a két egymással felelő szöveg. Úgy tűnik, Márai a hitelesebb, csakhogy mögötte egy politikai mozgalom sem áll. EGYMAGÁBAN ÁRVÁLKODIK A MAGYAR TÖRTÉNELEMBEN, tegnap is és ma is így lenne. Arany és Petőfi elmentek, ahogy Krúdy mondja, a kis magyar szekéren, majd berobogott Ady, és erőteljesen pengetni kezdte különös hangszerének húrjait. Ezek után néma csend következett. Márai sóhaja pont ezt a csendet szakította meg, mielőtt előkelő mozdulattal búcsút intett volna Magyarországnak. (2013)

(*Magyar história, 2*) „Az emberek úgy tűnnek el, mint a nagy járvány idején. Mindez monoton. A zsidókat tízezerrel deportálják...”, jegyezte fel Márai, majd hozzátette azt, amit ma is kevesen mernek kimondani: „S mindezek végrehajtásához akadtak magyarok... akadtak? Sorba álltak, hogy segídekzenek.” Ezt írta az író, aki a Rákosi-rendszer elől a szabadságba menekült és tabukat döngetett.

(*Haza és a hazafiak*) Márai ebben is tévedhetetlen! A haza olyan komoly dolog, amit nem lehet a hazafiakra bízni, írta naplójában.

(*Szellemi példák*) A múltkoriban a budapesti *Népszabadság*ban írtam, hogy a bácskai nemzeti radikálisok fenntartással fogadják a jelenlegi Fidesz-kormányt, mert erőteljesen támogatja Szerbia EU-csatlakozását. Bár feltétel nélküli hívei a Fidesznek, a kérdést illetően ellentétes állásponton vannak. Egyik magyarországi vagy szerbiai kormánynak sem voltam, és nem is vagyok feltétlen híve, azonban meg kell jegyezni: ezzel a támogatással rokonszenvezem. A fejemet csóválom, amikor Noam Chomsky nyilatkozatát olvasom, miszerint Európa raszszista előítéletekkel tekint Szerbiára, és nem akarja Szerbia EU-tagságát. Radomir Konstantinovića, Aleksandar Tišmára, Danilo Kišre, kortársaim közül pedig számos Európa-szerte elismert szerb íróra meg művészre gondolok, amikor azt állítom, hogy Chomskynak nincs igaza! Hogyhogy őket becsüli az a fránya Európa? Nos, a politika vegyen példát ezekből a szellemi értékekből! Márai jegyezte meg egy alkalommal, hogy a magyar irodalom jobban teljesít, mint a magyar politika. Ez vonatkozik Szerbiára is. A szerb irodalom jobban teljesített, mint a szerb politika. (2013)

(*Korunk démona*) „Tehetségével nem harcolt, nem volt démona. Mindig ízléses maradt, akkor is, amikor az Angyallal kellett volna verekednie. Nyelve üres, hideg. Formaérzéke biztos. Ez és józan esze, sikereinek titka” írta Márai Herceg Ferencről. Üres, hideg nyelv, biztos formaérzék, megannyi nagyra értékelt és színvonalasnak nevezhető kötet sajátossága. Egy dolog azonban hiányzik ezekből a könyvekből: éspedig korunk démona. Nem végzetes hiba, hisz a ma embere amúgy sem szívesen vesz tudomást a kor démonáról. Ezt diktálja az újszerűség. Szeretnék anakronisztikus olvasókkal találkozni. (2013)

(*Dzsentri és polgár*) Budapestről indulok vissza Ausztriába. Három napig dedikáltam a Vörösmarty téren. Könyveim tiszteletpéldányait meg a barátoktól kaptam, dedikált könyveket egyik barátom autóval szállítja Újvidékre. Ezeket majd temerini nyugalomban olvasgatom. Több évtizeden át több ezer kötetnyi könyvtáram egy részét, a magyar nyelvű könyveket, a bőröndömben cipeltem haza. A legtöbbször vonattal utaztam, szerencsére, a vámosokat sohasem érdekelték a könyvek. Könyvek, mondták és legyintettek. Mostanság azonban kerülmöm, hogy a bőröndömet könyvekkel rakjam meg, ezért csak két könyvet viszek magammal vissza Ausztriába. Új regényemet, a *Neoplanta avagy az Ígéret Földjét* és Márai Sándor *Hallgatni akartam* című prózakötetét, amely tulajdonképpen az *Egy polgár vallomásainak* folytatása. Ezt a művet mindig nagy szívfájdalommal olvastam, mivel arról szól, hogy hogyan veszett ki a polgári létforma a Felvidéken. Bánatomat az okozta, hogy nálunk a vajdasági kisebbségi életben hiányzott a polgárság, emiatt nem lehet az elvesztésén sem töprengeni. Valamilyen vákuumban élünk és – írtunk. Márai nem rejti véka alá, hogy igazi magyar polgárság csak a Felvidéken és Erdélyben létezett, Budapesten imitt-amott. Délen, a Duna és a Tisza között nem volt. Nem jött létre a mai Vajdaságban sem, ahol inkább

a dzsentri kultúra prosperált. Az pedig a budapesti dzsentri kultúrát majmolta. Kosztolányi Dezső prózájában pontosan leírja ennek a kultúrának a természetrajzát. Ha vigasztalni akarnám magam, akkor inkább úgy fogalmaznék, hogy művelt polgárok voltak ugyan, de nem volt meghatározó magyar polgári réteg. Megjegyezném, hogy a szerbek e téren fogékonyabbak voltak, mivel nem kellett nekik a török uralom alatt levő Belgrádot utánozniuk. Mint most! Vékonyka magyar polgári réteg, halovány körvonalakban, alig néhány családra tehetően létezett. Mivel Újvidék nem mezőváros, hanem kereskedőváros volt, ennél fogva megnyílt a pálya a polgári hivatás előtt. Ismertem ilyen embereket, például Döme urat, aki a katolikus portán töltőtolljavító műhelyt tartott fenn. Az első világháború előtt, és utána is, alkatrészekért rendszeresen utazott az osztrák fővárosba. Mi, újvidéki magyar polgárok gyakrabban utaztunk Bécsbe, mint Budapestre, mert ott nagyobb volt a választék. Döme mester úrnak versenyképesnek kellett lennie. Versenyzett a zsidó, a szerb és a német mesterekkel, és helytállt. Újvidék egyik nevezetes mesterembere volt. Erről a versenyképességről ma alig ejtünk szót, pedig a kisebbségi hivatás egyik fontos pontja. Sajnos mindez elveszett a múlt ködében. A szocializmusban nem kellett megsemmisíteni a magyar polgárságot, a kisebbségi életben ilyen alig-alig létezett. Ami pedig volt, az kivándorolt. Nem akadt apokrif szellemi érték, amely kiutat mutatott volna abból a zárt világból, amelybe beleszülettünk. Íróként évtizedek múltán is érzékeltem ennek hiányát, bizonyára nemzedékem többi tagjával egyetemben. Modernnek akarunk lenni mindenestől, de polgárság hiányában modernségünknek nem volt méltó ellenfele. Lázadni sem lehetett mélyen és komolyan. A nyugati modernizmus a polgárság ellenében jött létre, polgárpukkasztó volt, amit a polgárság hősies gesztussal elviselt és felkarolt. Nálunk ilyen réteg nem létezett. Nekünk meg kellett konstruálni, ki kellett találni a polgárt, hogy legyen kivel vitatkoznunk. Valójában azonban nem a polgársággal találtuk magunkat szemben, hanem kistílű párt- és állami hivatalnokokkal, a szocialista körülmények között érlelődő kispolgársággal, az „új osztály” középrétegével. A kisebbségben nem létezett és nem is létezhetett más. A szocializmus bukása után sem bontakozhatott ki a polgári hagyomány, hanem az epigon dzsentrikultúra kerekedett felül. Magyar neobarokk – provinciális dialektussal. Nem is csoda, hogy az új magyar kisebbségi elit 1990 után sietve felmelegítette a csak halovány nyomokban létező újvidéki polgári emlékek felszámolását, felfedezte a „bűnös Újvidék” jelszavát azzal a szándékkal, hogy az ottani kisebbségi intézményrendszert leépítse. Minderre muszáj volt gondolnom a *Hallgatni akartam* olvasása közben. Márai ugyanis leírja a polgár agóniáját, amely az Anschlussal kezdődött és a szovjet uralommal folytatódott. Két olyan démonikus ideológia karmaiba került, amely irtotta a liberálisizmust, az individualizmust, a polgári életforma vezérelveit. (2013)

(*Méltóságos urak*) Akaratlanul is arra gondolok, hogy nem véletlenül tettem éppen Márai Sándor könyvét a bőröndömbe, ugyanis arra döbbsentem rá, hogy akár ő is lehetne a *Neoplanta avagy az Ígélet Földje* című regényemnek a koronatanúja. Horthy bácskai bevonulásáról szóló részletre gondolok. Nagy izgalommal olvastam Horthy borzalmas felvidéki bevonulásáról szóló részeket. A lelkesedők

öröme hamar elsavanyodott, írja. Miért? „Visszatért a neobarokk osztálykultúra »fövénye« – írja –, a hivalgó modorosság, a nagyképű és felületes »műveltségi« előjogok modora.” Aztán így folytatta: „A gyarmatosok büntetőexpedíciójának csatakiáltásával vonult be az új, trianoni szellemben nevelt magyar hivatalnoki és katonatiszti társadalom a hazatért területekre.” Ez a gárda nem bízott meg a helyi magyarokban. „A visszacsatolt területekre kivezényelt hivatalnokok és katonatisztek nagy átlaga úgy viselkedett új hivatali beosztásában – folytatta –, mintha egy muszkavezető, bolsevizmusgyanus eltévelyedett nyáját akarna megint jó útra téríteni.” A regényem egyik hőisére, Novák János édesanyjára gondolok, aki először egy szerb családban cselédkedett, azután pedig egy pesti kisasszonynál. Ugyanabban a házban, mert amikor a gazdag szerb háztulajdonos elmenekült, a házba egy pesti kisasszony költözött be. Aztán visszatért a szerb háztulajdonos. A cseléd viszont cseléd maradt. Jöttek a pesti urak, megveregették a helyi uraságok vállát, hozták a feleségüket, a szeretőjüket, s menekültek, amikor szorult a kapca. Az utcám napszamosai jól ismerték ezeket a történeteket, ugyanúgy, mint Márai Sándor. De hallgatni kéne, variálom Márait. Kit érdekel ma már a kétkezi munkás, a napszamos, a cseléd, a nincstelen? Ha így haladunk, akkor újra meg kell tanulnunk ezekkel a szavakkal kezdeni az alázatos mondatot: „Méltóságos uram, nagyságos asszonyom...” (2013)

(*Márai a szocializmusról*) Ha van a magyar irodalomban jelentős író, aki időben és pontosan felismerte az orosz szocializmus démonjait, akkor az Márai Sándor, aki nem utólag öltötte magára az antikommunista egyenruhát, hanem a veszélyt megérezve elhagyta hazáját. Emigráns író lett, mert nem tudott, nem akart Rákosi diktatúrájában élni. De nemcsak a Rákosi-féle diktatúrát gyűlölte, hanem megvetette a Kádár-féle gulyáskommunizmust is. Keményen, néha talán túl kíméletlenül bírálta azokat a magyar klasszikusokat, akik különbékét kötöttek a kádárizmussal. Igaz, nem volt jó szava a szűrös-gatyás, pántlikás, turulos, csizmás, egyenruhás, kapcás magyar jobboldalról sem. Műveit hazájában betiltották, s ő nem maradt adós a válasszal. Amikor a rendszer puhulni kezdett, megtiltotta, hogy műveit Magyarországon kiadják mindaddig, amíg hazáját szovjet katonák megszállás alatt tartják, s míg Magyarországon egypárti uralom van. 1989-ben, 89 évesen lett öngyilkos Amerikában. Röviddel utána Magyarországon is bevezették a parlamentáris demokráciát, a szovjet katonák pedig elhagyták az országot. Azt tehát egyetlen neofita szájhős sem mondhatja, hogy bármilyen engedményt tett a rendszernek, esetleg a szocialisták kegyeit kereste volna. A hagyatékából előkerült kéziratában, a *Hallgatni akartamban* (amely tulajdonképpen az *Egy polgár vallomásainak* folytatása) szavá teszi a szocializmus ügyét is, és kimondja azt, amiről a mai szájhősök nem vesznek tudomást. „...a kapitalista termelési mód csak akkor tud az eltömegesedett világban az egyénnek és a tömegnek életformát biztosítani, ha emberszabású egyezkedést köt a szocializmussal.” A szocializmus és a kapitalizmus békekötéséről töprengett. A humanista polgár hivatását abban látta, hogy vállalja az „emberszabású, diktatúrától mentes szocializmus felépítésének szerepkörét”. Az *Egy polgár vallomásait* Márai ezzel a mondattal zárta: „Mint aki vesztett csatából maradt meg hírmondónak, s elfújta mondókáját:

emlékezni és hallgatni akarok.” Hallgatni akart, de nem hallgatott, igazi íróhoz mérten végigmondta a történetet, legyen az bármennyire is ünneprontó. A mai közhangulat ismeretében Márai – szerencsére – tényleg ünneprontó, s a *Hallgatni akartam* című könyve manapság éppen az ünneprontása miatt hihetetlenül aktuális. Az egyik legidősebb magyar prózakötet. (2013)

(*Megszólalnak a tanúk*) Lasić rendhagyó vallomása a Vihar nevű horvát katonai hadműveletről. Kétségtelen, hogy a knini szerb vezetőket terheli a legnagyobb felelősség, ami azonban nem jelenti azt, írja a szerző, hogy meg kell feledkezni a horvát bűnökről. Ez 2000-ben cseppet sem volt kockázatmentes vállalkozás. Leírja a gyilkosságokat, a nagy rablást és a fosztogatást. Stanko Lasić könyve Márai Sándor 1944–45-ös tanúságtételére emlékeztet. Márai szemtanúként számolt be a nyilasok budapesti gáztetteiről. Ezután Srdja Popović szerb értelmiségi könyveit veszem a kezembe, aki a szerb bűnöket tartja számon. Arra gondolok, hogy milyen fontos lenne kelet-közép-európai könyvsorozatot indítani, amelyben megszólalnának a tanúk, akik sokkal hitelesebbek, mint azok, akik szüntelenül a másik nemzet bűneit szajkózzák, sajátjukat pedig mértéktelenül dicsőítik. (2013)

(*Mementó*) Jókai: *Rab Ráby*, Babits: *Halálfiái*, Móricz Zsigmond: *Kivilágos kivirradtig és Rokonok*, Kosztolányi: *Édes Anna*. Ezenkívül, Mikszáth néhány műve, főleg a *Két választás Magyarországon*. És természetesen Márai: *Egy polgár vallomásai*, ide sorolnám annak harmadik részét is (*Hallgatni akartam*). E művek nélkül értelmezhetetlen a magyar jelen. (2013)

(*A demokrácia és a giccs kultusza*) Nincs népi műveltség, csak művelt nép van, írta Márai Sándor. Az viszont a mi kis kapitalizmusunk kezdetén kiderült, hogy a mai „szabadságszerető”, pontosabban szólva, a tőke irányította lokális és országos politikusok nem kívánják, hogy a nép műveltségre tegyen szert. A szocialisták rá akarták kényszeríteni a népre a műveltséget, ami megbocsáthatatlan bűn volt, mert a nép úgy érezte, hogy a műveltség (is) az elnyomás eszköze. Talán emiatt vesztette el az irodalom a hitelét, mert az egyeduralkodó párt manipulált a műveltséggel. A mai pártok viszont még csak élni sem akarnak vele. A vezérek odavetnek a népnek valamiféle „népi műveltséget”, amiről senki sem tudja, hogy mit jelent. Legtöbbször mindent átszövő giccsről van szó, amely még a népművészetet is giccsesíti. A demokráciával együtt beköszöntött a giccs kultusza (is). Valamivel kárpótolni kell a népet. Maradt ugyan egy kis művészi rezervátum, de ez csak árvalányhaj a kapitalista kalapra. (2014)

(*Találgatások*) A *Neue Zürcher Zeitung*ban szellemes jegyzet Max Frischről, a „barátságatlan íróról”, aki könyörtelenül rombolta a svájci önképet. A *Danas* mai számában olvasom, hogy a VMSZ a Szerb Hatalmi Párt győzelme esetén kormányzati pozícióra számít. Az egyik fiatal belgrádi elemző telefonon faggat, hiteles-e a hír. Fogalmam sincs, válaszolom, majd Márait idézem, aki naplójában azt találta lejegyezni, hogy mindazt, ami van és lesz, közönnyel kell elviselni. „De az is igaz, hogy a közönybe bele lehet halni”, tette hozzá sajátos öniróniával. (2014)

(*Kárpótlás*) Brüsszel, Brüsszel, Brüsszel – pattognak a jelszavak. Napi politika lett az Európai Unióból. Beletörődöm. Az európai úton a legkisebb lépés is legalább lelkileg kárpótolt az elillant kilátástalan évtizedekért. Mégiscsak jobb így, biztatom magam, azonban nem feledem Márai figyelmeztetését: „Európa csodálatos, egy hibája van csak: az, hogy nincs.” Ellentmondás? Igen. Nehéz ezzel az ellentmondással élni, de nélküle még nehezebb. (2014)

(*Platón és a regény*) Peter Sloterdijk Nietzsche-tanulmányában az akadémikus filozófia haláláról és a „gondolkodás művészettörténetéről” írt. Nietzsche szerint Platón teremtette a regény mintaképét. Ezt a képletet ismerem fel Musil, Camus, Márai vagy Thomas Bernhard prózájában. Moralizálnak? Igen, akárcsak Platón. Ezt utasítja el a hagyományos próza, amely alatt nem Stendhal, Dosztojevszkij, Camus, Musil regényei értendők, hiszen az ő műveik bravúrosan példázzák a „gondolkodás művészettörténetét”, hanem azok a művek, amelyeket tegnap még modernnek nevezünk. Amint a modern próza kanonizálódott, abban a pillanatban hagyománnyá merevedett. Az éjszaka Kosztolányi Édes Annáját olvastam. Semmiben sem hasonlít a mai „szövegekre”, mert furcsa módon megfordult a kocka. Kosztolányi lesz modern, a poszt-Kosztolányi szövegek pedig hagyományosak. Elvesztettük időérzékünket, ami meg fogja bosszulni magát. (2014)

(*Márai és Kassa*) A magam módján vissza kell foglalnom Kassát, írta Márai Sándor. Regényeit, naplójegyzeteit olvasgatva egyetértően bólintok. Visszafoglalta. Tollal. Ennyit az írói hivatásról. (2014)

(*A Hatalom és az Ördög*) Délelőtt a Márairól készülő esszéembe merülök. Úgy érzem, ez csak az első lépés, mert valami mást kell írnom, olyasféle szöveget, amely kilopakodik az esszé műfajából. Elégedetlen vagyok magammal. Délután, erőgyújtás közepette, Márai *San Gennaro vére* című kötetét lapozgatom. A müncheni Griff kiadása, 1977-ből. Kitűnő regény, de a magyar irodalomban nem érdemelte ki méltó helyét. Az írókollégák főleg az *Egy polgár vallomásaira* hivatkoznak, pedig ez a mű nagyszabású kísérlet, hiszen a magyar író a magyar világtól idegen környezetről ír. Ebben a vonatkozásban Márai a lelke mélyén kisebbségi író maradt, ám budapesti eleganciával leplezte ezt. Időnként bevallotta, hogy nem érzi jól magát Budapesten. A háború utáni időkről szóló regényben természetesen szóba kerül a megváltás gondolata. A náciizmus, a bolsevizmus után a megváltás gondolata túl közel került, a megváltó túl messze. A háború után jó lett volna menekülni a jövőbe, ám hol rejtőzködött akkor a jövő? Éppen egy pap tárja fel Szent Ferenc gondjait, azt, hogy milyen nehéz a világot megváltani. Amennyiben mégis sikere lenne, akkor még nehezebb helyzetbe kerülne, mert a siker mindig félreértés. Ma azonban a tömegek nem hisznek az egyéni megváltásban, csak a Hatalomban. A Hatalom, mondja a pap, az Ördög műve. Ekkor, mintha csak a valóság szólna közbe, éles csengetést hallok. Egyszer, kétszer, háromszor. Tudom, miről van szó. A pártaktivisták türelmetlenül toporognak a bejárati ajtó előtt, arról akarnak meggyőzni, hogy pártjukra szavazzak. Már hetek óta kilincselnek, nem nyitok ajtót, mert egyszerűen képtelen vagyok sablonos, bemagolt

kérdéseikre válaszolni. Furcsamód, mind ugyanazt ígéri. Jobbulást, munkahelyet, mondogatják, miközben vezérük fotóját nyomják a kezembe. Ez egyszerűen megalázó. Kitartóan csengetnek, mintha csak tudnák, hogy itthon vagyok. Az újságokat is csak átlapozom, előre tudom, hogy mit írnak. A pártvezetők dicsérik magukat és ócsárolják vetélytársaikat. Ne gondolja senki, hogy ez a beszédmód a kampány után következmények nélkül, nyomtalanul eltűnik. Következnek a kisstílű alkuk, a választási zsákmány elosztása. Mindenki mindenkivel bebújhat a hatalom ágyába, a nagyokosok ezt nevezik reálpolitikának. Máraira gondolok: úgy van, ilyenkor az ördög elégedetten dörzsöli a markát. Az emberek pedig azt a következtetést vonják le mindebből, hogy mindent szabad. Aztán felháborodunk az erőszak terjedésén, amely tombol családon belül, az utcán, az iskolákban. Felháborodunk, mert álszentek vagyunk. Rajtunk még Szent Ferenc sem segíthetne, elnémulna, ha lelkünkbe látna. Végre megnyugszom, mert az aktivisták távoznak az ajtó elől. Márai regényén töprengek. Nem számítva a mi kis balkáni háborúskodásunkat, Európában évtizedek óta béke honol. Nem kell reménykedni a megváltásban, viszont sokat elárul rólunk és a 21. század kezdetéről, hogy a szocializmus öngyilkossága után a náciizmus nyíltan vagy burkoltan terjed az ifjúság körében. A náciizmus és a – drog. (2014)

(*A gyanús polgár*) Még tavaly kért fel Füzi László, hogy a kecskeméti *Forrás* számára írjak egy esszét Márai Sándorról. Azonnal elvállaltam, mert tisztában voltam vele, hogy régóta adós vagyok egy ilyen esszével. Márai Sándor műveivel elég későn találkoztam. A hetvenes évek elején Kodolányi Gyuszi barátom adott egy amerikai címet, és azt mondta, ha arra jelentkezem, akkor kapok könyveket. Az első csomaggal érkezett Márai Sándor *Naplója* (1945–1957) az Occidental Press kiadásában. Aztán a *San Gennaro vére* a müncheni Újvári Griff kiadásában. Hiába kerestem más könyveit a vajdasági könyvtárakban, nem találtam, még az újvidéki Dózsa György utcai kultúrkör könyvtárában sem, ahonnan egyébként 1956 után, gimnazista éveimben, sok értékes, akkor ritkaságnak számító könyvet kölcsönöztem. A magyar népi irodalommal is ott ismerkedtem meg. Illyés Gyula *Magyarok* című naplójegyzetére is ott bukkantam rá. Nem maradt más hátra, minthogy buzgón keresgéljek a budapesti antikváriumokban. Ritkán jártam szerencsével, de mégis hozzájutottam több Révai-kiadású Márai-kötethez. Így hát elég későn, a hetvenes években, huszonévesen ismerkedtem meg Márai Sándor munkásságával. Az idő tájt már elviharzott a fejem felett a 68 reménye, magammal és magamban annak utóvédharcait vívtam. Az *Egy polgár vallomásait*, amelyet Babits *Halálfiái* mellett a legjobb magyar regények közé sorolnék, azzal a tudattal olvastam, hogy az a típusú polgár többé nem létezik. Teljesen ismeretlen volt számomra Márai polgára. A faluvégről a plebejusi szocializmust hoztam magammal, nyilvánvaló, hogy a polgár eszményét szkeptikusan fogadtam. Manapság is ezek a dilemmák kínoznak, mert bár a polgárról tűnődöm, kénytelen vagyok belátni, hogy környezetemben továbbra sem létezik független, önérzetes, saját erejére támaszkodó polgári réteg. A rendszerváltás nem hozta meg azt, amit meg kellett volna hoznia, a polgár ma kitaszított, peremre szorított, gyanús elemnek számít. Meggyőződésesem ugyanis, hogy a polgári réteg semmiképpen sem azonosítható

az állam és a pártok kegyeit kereső kapzsi, vagy a pártoknak kiszolgáltatót szolgálkú, államköltségen felhízalt újkapitalista középosztályal. Sokkal közelebb van a szocializmus középosztályához. Az egypártrendszerben a középosztályt megtestesítő szocialista kispolgár volt a rendszer legkonformistább rétege. Ideoda hajlott és alkalmazkodott. Mi változott? Az „osztályharcot” hirdető István elvtársból, a „nemzetet” bálványozó István úr lett. Később Márai naplóit böngészve beláttam, hogy az én szocialista utópiám sem alaptalan, hiszen az emigráns, a reálszocializmusból menekülő magyar író a kapitalizmus és a szocializmus szintézisééről töprengett. Éppen ő, aki egy percre sem egyezett ki az államszocializmussal. Miroslav Ilić barátom a *Neoplanta avagy az Ígéret Földjének* olvasása után szóba hozta, hogy a regény utal az újvidéki polgár halálára. Kétségtelen, hogy nekem csak erről a haldoklásról vannak emlékeim, az utolsó halk jajszóról, a végső sóhajról. A polgárt lesöpörte az asztról a szocialista kispolgár. Letűnt a polgárság kora, de helyébe nem lépett semmi más. A polgár helyén sötét úr keletkezett, amely mindannyiunkat felzabál. Vajon újjászületik-e a polgár, kérdeztem Márait lapozgatva. A berlini fal ledöntése után reménykedtem, ellenben manapság egyre nagyobb a kételyem. Vajon mit jelent a 21. században polgárnak lenni Kelet-Közép-Európában? Előveszem a régi naplójegyzeteimet. A hetvenes években írottakat sehol sem közöltem, maradjanak ismeretlenek továbbra is. Sorra veszem a későbbieket. Éppen rám szakadt a háború, elvesztettem a munkahelyemet, és az utcára kerültem. Miféle polgár? A nagy felfordulás hatására úgy döntöttem, hogy az újabb naplójegyzeteket nyilvánosságra hozom. Az 1990/91-es naplójegyzeteket a belgrádi Borbában közöltem, mert az volt az egyetlen hely, ahol akkoriban szabadon meg lehetett jelenni. Ezek a jegyzetek könyv formában is megjelentek a budapesti T-Twins kiadásában (*Wittgenstein szövéské, 1995*). Aztán hosszabb szünet következik. Kétezer áprilisában újra belekezdtem a naplólírásba. Talán azért, mert bíztam benne, hogy a polgárnak van esélye? Vagy pedig, miként azt az első bejegyzések is bizonyítják, rádöbentem, hogy nincs esély és nem is lesz. Ezért maradt a napló, amely számomra a szabadság egyre kisebb körét jelentette. A 2000–2005 között írt jegyzeteket az újvidéki Családi Kör meg a budapesti Noran adta ki könyv formájában. A későbbi jegyzetek már kizárólag a *Családi Kör* című hetilapban olvashatók heti rendszerességgel. Könyv kiadására semmi esély a Vajdaságban, mert, véleményem szerint, az elmúlt másfél évtizedben született naplójegyzeteket éppen itt, a Vajdaságban kell közölni. A *Bűnhődést* is itt szerettem volna megjelentetni, nem sikerült, ezért Budapesten találtam kiadót. Átfésülöm a naplójegyzeteket, kiadásra készek, öt könyvnyi kézirat várakozik még az íróasztalom fiókjában. Kiválogatom belőlük a Márairól szóló fragmentumokat. Egy kis, karcsú kötetet tesznek ki. Türelmes vagyok. Ezt a tulajdonságot is Máraitól sajátítottam el, mint annyi minden mást.